Prof. Dr. Bahaeddin Ögel

TÜRKLERDE DEVLET ANLAYIŞI

-13. Yüzyıl Sonlarına Kadar-

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1149
KÜLTÜR SERİSİ: 652

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-605-155-355-9

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2016
5. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Kadir Yılmaz

Yayına Hazırlayan: Yahya Kemal Taştan

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ÇINAR MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han No:34 K:5
Bağcılar / İSTANBUL Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika No: 45103

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Bahaeddin Ögel: 21 Nisan 1923 yılında, Elazığ'ın Çarşı mahallesinde doğmuştur. İlk ve orta eğitimini Elazığ ve Malatya'da tamamlamış, 1940-41 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydolmuştur.

Şemsettin Günaltay ve Afet İnan'ın okuttukları Orta Asya Türk Tarihini esas alarak bölümüne devam etmiş; Arkeoloji, Sinoloji ve Rusça derslerini de yardımcı branş alarak, 1944-45 yılında fakülteden mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra MEB'e başvurmuş, 30.06.1945'te Erzurum Lisesi Tarih-Coğrafya öğretmenliğine tayin edilmiş ve 31.10.1947 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. 1947 yılında çıkan bir kanundan faydalanarak Prof.Dr. Wolfram Eberhard'ın yanında doktora çalışmasına başlamış; "Uygur Devletinin Kuruluşu" isimli tezini hazırlayarak 1948 yılında doktor unvanı almış, 1949 yılında Genel Türk Tarihi kürsüsüne asistan olarak atanmıştır.

Bahaeddin Ögel, çıkan bir yasa sonucu bilgi ve görgüsünü arttırmak üzere dört aylığına İran'a gönderilmiş, aynı yıl Alman Hükümeti'nin bursundan faydalanarak Almanya'ya gitmiştir. Almanya ve Türkiye'deki çalışmaları sonucu "Liao Devrinden Önceki Kitanlar" isimli doçentlik tezini hazırlamış ve 1957 yılında Eylemli Doçentliğe atanmıştır. "Alexandre Von Humbold Vakfı" bursundan faydalanarak 1959 yılında tekrar Almanya'ya gitmiştir. 1961 yılında Tayvan Hükümeti'nden Taipei'de ki National Cheng-chi Üniversitesi'nde misafir öğretim üyeliği daveti almış, 1962-64 yılları arasında Tayvan'da görev yapmıştır. "Sino-Turcica" adlı eserini tez olarak sunmuş ve 1964 yılında Profesör unvanı almıştır.

42 yıllık akademik hayatını Ankara Üniversitesi'nde geçirmiş, bölüm başkanlığı yapmış; MEB, MGK, TRT, DPT, TİB, TTK gibi pek çok kuruluşta danışman, raportör, üye veya idareci olarak görev almış; pek çok araştırma enstitüsünde çeşitli unvanlarla faaliyet göstermiştir. Bahaeddin Ögel, Orta Asya Türk Tarihi ile ilgili Çin arşivlerine inerek araştırmalar yapan sayılı tarihçilerdendir. Özellikle Türk Kültür Tarihi alanında önemli çalışmalar hazırlamıştır. Alman ekol ve metotlarını Türk araştırmacılara tanıtmış ve Türk metotları ile kaynaştırarak özgün bir metot geliştirmiştir. Türk tarihinin bütünlüğü, Türklerin göçebeliği, Türk-Moğol meselesi gibi pek çok tarihsel mesele hakkında tezler ortaya atmıştır. Alanıyla ilgili 20 cilt kitap ve 120'den fazla makale yazmıştır. Almanya, İngiltere, İtalya, Danimarka, Macaristan, Avusturya, İran, Milliyetçi Çin (Tayvan), Moğolistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde ilmi çalışmalar yürütmüştür. Almanca, İngilizce, Çince, Farsça, Rusça ve Moğolca'nın yanı sıra Çağdaş Türk Lehçelerini de bilen Ögel, 7 Mart 1989 günü vefat etmiştir.

Eserleri:

- *Erzurum Anıtlarında Altay-Türk Anıtlarının İzleri*, Erz. Halkevi Yay., Erzurum 1947.
- *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi* (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre),TTK Yay., Ankara 1962.
- *Uygurlar ve Uygur Tarihi* (Ders Notları), Ankara 1962.
- Sino-Turcica (*Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri*), Tai-pei 1964.
- *Hunlar, Göktürkler, Uygurlar* (Ders Notları), Ankara 1968.
- *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, c. I-II, İstanbul 1971.

- *Türk Mitolojisi (Kaynak ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Cilt I-II, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara 1971.
- *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. I-IX, Kültür Bak. Yay., Ankara 1971.
- *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. I-II, Kültürü Bak. Yay., Ankara 1982.
- *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu* (İlmi Heyet İle Birlikte), Ankara 1985.
- *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, c. I-II, T.D.A.V. Yay., İstanbul 1988.

İÇİNDEKİLER

Takdim 15
Önsöz 21
Kısaltmalar 29

I. Bölüm
Türklerde "Kâinat Devleti" Anlayışı

1. "Evren İmparatorluğu" Düşüncesinin Mitolojik Temelleri 32
2. Türklerde, "Evren (Universal) Devlet" Fikrinin Temelleri 34
3. Türk Devletinin Kuruluşunda, "Gök, Yer ve İnsan" Üçlüsü 35
4. Göğü, Yeri Yaratan ve Türk Devletini Kuran Yüce Tanrı 36
5. İnsan, İnsanlık ve Türk Devleti 37

Cihân ve Cihâna Hükmeden

1. "Acun", Dünya Anlamında 39
2. "Acun", "Cihân" Anlamında 39
3. "Acuncı", "Bütün Dünyanın Hâkimi, Hakanı" Anlayışında 40

Yeryüzü "Türk Devleti" Halinde

1. Devlet ve Yurt Toprağı; Yönlenme ve Teşkilât 41
2. Türklerde "Devletin Toprağı" Mukaddestir 42
3. Türklerin, Mukaddes "Yer ve Suları", Devlet ve Vatan Toprağıdır 43
4. "Türklerin Yeri ve Suyu" Türk Milletiyle Türk Devletini Koruyor 45
5. Türk Kağanına "Türk İlinin Yer ve Suları" Emir Veriyor 45
6. Gök ile "Türk İlinin Mukaddes Yer ve Suları" Bazen Türk Kağanına Yardım Ediyorlar 46

II. Bölüm
Türk Devleti ve Kâinat

Devlet Teşkilâtı ve Yönler 49
    1. Türklere Göre Yeryüzü ve Dünya 49
    2. Dünya ve Türk Devletinin Yönleri: (Yönlere Göre Devlet Teşkilâtı) 50
Yurt ve Vatan Toprağı 53
    1. Türkler ile Türk Devletine Bağlı Olanların Yurdu ve Toprağı 53
    2. "Doğduğum Yer, Ana Yurdum" ve Taşra 54
    3. Malım, Yurdum - Otlağım, Dağım 54
Türk Devletini Yer ile Gök Çevreliyor ve Tamamlıyor 56
    1. Gök ile Yer ve Onun Arasında Türk Devleti 57
    2. "Yukarıda Gök ve Aşağıda Yer" Anlayışı ile Düzen 57
    3. Göğün Altında ve İnsanın Üzerinde "Türk Kağanı" Vardı 58
    4. Göktürk Devlet Anlayışında "Gök" Çok Önemliydi, "Yer" ise Etkisini Kaybediyordu 58
    5. "Gök-Yer" ile İlgili Birleşik Birkaç Deyim 59

III. Bölüm
Türk Devletinin İlâhî Temelleri

Din ve Mitoloji Temelleri 63
1. Türk Devletinin İlâhî Temelleri 63
2. Göktürklere Kadar Orta Asya İmparatorluklarının Çin'deki İlk "Hsia" Sülâlesine Dayanmaları 63
3. Göktürk Devlet Anlayışının Dayandığı Mitoloji ve Destanlar 64
4. Türklerde "Yeryüzünün Hakanı" Olma ile İlgili Bazı Semboller 66
Hakanın İlâhî Özellikleri 67
1. Mete, "Gök Tarafından Tahta Çıkarılmış Hunların Büyük Hakanı" 67
2. Mete'nin Oğlunun Unvanı: Gök ile Yer Tarafından Yaratılmış, Ay ile Güneş Tarafından Tahta Çıkarılmış, Hunların Büyük Hakanı 67
3. Hunlarda Hakan için Söylenen "Tanrının Oğlu" Tanıtması var mıydı? 68
4. "Genişlik", "Büyüklük": Hun Hakanının Unvanı 69
5. "Kür-Han": Evren ve Kâinatın Hakanı 70
6. "Yaşlı ve Üstün": Mete'nin Oğlunun Unvanı 72
7. Dünya ve Devletin "Kutup Yıldızı" Çevresinde Dönmesi 74
Kağanlık Kutunu Gökte Bulma 75
A) Tanrıya Benzer Gökten (Kağanlığını) Almış, Türk Bilge Kağan 75
1. Türk Kağanları ne Gökte Doğdular ve ne de Gökten İndiler 75
2. Türk Kağanı "Gökte, Tanrı'da (Kut) Bulmuş" idi 76
3. Türk Kağanının "(Kut) Bulması" 77
4. "Göğe Benzer Gök" (Tengri Teg Tengri) ne Demektir? 78
5. Tanrı Yaratmış Türk Bilge Kağan (Tengri -teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan) 80
Doğum-Kader ve Devlet 82
1. İnsanın Doğumu, Tanrı'nın Kader ve Tâyinine Bağlıydı 82
2. "Gökte Doğmuş" Gibi Gösterilen Bazı Göktürk Kağanları 83
3. "Göğün Oğlu" Unvanıyla Görünen Bazı Türk Kağanları 83
4. "Gök Kağan" Unvanını Türkler Daha Çok Çin İmparatoru İçin Kullanmışlardı 84

IV. Bölüm
Hakan Seçimi ve Hakanın Sorumluluğu

Hakan Seçiminde Din Töreni ve Halkın Kaynaşması 87
1. Türk Topluluklarının Başlangıçta "Askerî Birlikler" Hâlinde Oluşmaları 87
2. Hakan Seçimine Halk ve Boyun Katılması 88
3. "Göğe Çıkma Töreni" Gibi, Tahta Çıkma Törenleri 89
4. Tahta Çıkışta, "Kağana Vazifelerini Hatırlatma ve And İçirme Töreni" 89
5. Hakan Seçiminde "Yetenek ve Liyakat" Aranması 90
6. Hakan Seçiminde "Bilgelik, Alplık ve Soyluluk", Temel Nedenlerdi 91
Hakan Seçimi Anlayışının Temelleri 92
1. Hakanın Kurultayda Seçilmesi, Eski ve Köklü Bir Türk Geleneğidir 92
2. "Tahta Çıkma" Türklerce Nasıl Anılıyor ve Tanınıyordu? 93
3. "Tahta Çıkma", Yukarı Götürülme ve Yükseltilme Anlamında İdi 94
4. "Tuğ Dikme" Yolu ile Han İlan Etme 95

V. Bölüm
Devlet Meclisi ve Kurultay

Kurultay Anlayışının Temelleri 99
1. Mete ile, İlk Kurultay Haberi Başlıyordu 99
2. Kurultay, Başlangıçta Türklerde, Din Töreni, Bayram, Yeme İçme Toyu, Eğlenme ile Yarışmayı da İçinde Toplayan Bir Devlet Toplantısı İdi 100
3. Yıllık Büyük Din Töreni ile Kurultayın Bir Arada Yapılması 100
4. Kurultay, Milletin Birleşmesi, Kaynaşması ve Din İle Devlet Gücünü Tek Elde Toplayan Bir Gösteri ve Toplantıdır 102
Kurultay ve Divan Çeşitleri 104
1. Töreyi Kurma ve Toplama Kurultayı 104
2. Kurultaylar, Türk Tarihinde Hangi Gerekler İçin Toplanırlardı 105
Hakan ve Kurultay 110
1. Kurultay, Divan veya Toyun, Devlet Adına Hakanlar Tarafından Toplantıya Çağırılması 110
2. Kurultay veya Divanın Bir Danışma Meclisi Özelliğini Göstermesi 111
3. Dede Korkut Kitabı'nda, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın Divanı 112
4. Altın Otağ: Kurultay, Toy ve Divan Toplantılarında, Hakanlık ve Devlet Sembolü 113
5. Kurultaylar ile Toylarda Devlet Protokolü ve Disiplini 114
6. Kurultay veya Divan Otağının Başlıca Sembolleri 116
Yoksullar İçin Vergi ve Şölen 118
Şölen, Yemek mi; Yoksa Yoksullar İçin Alınan Bir Yiyecek Vergisi veya Armağan mıydı? 118
Toy ve Kurultayların Yararları 121
1) Büyük Halk Toyları ile Kurultaylarının Askerî ve Ekonomik Yararları 121
2) Türkler "Halk Toplantılarını, Kurultay, Divan ve Devlet Danışma Meclislerini" Nasıl Adlandırıyorlardı? 123

VI. Bölüm
Halk ve Devlet

Halk ve Millet Anlayışı 131
1. Türk Hakanı Halkın Kalbini Kazanmak Zorunda 132
2. Halkı "Devlet Felsefesine Göre" Koruma 133
3. Halkın, Acımasız ve Meşru Olmayan Hakanları Tutmaması 134
4. Han Seçiminde Halkın Rahatını ve Devletin Geleceğini Düşünme 135
5. Hakanlar Dışa Karşı, "Halkın Duygulanması ile Gururunun Kırılmasından" Çekiniyorlardı 136
6. Halk ile Hakan ve İdarecilerin Birbirleriyle Kaynaşmış Olmaları 138

VI. Bölüm
Devletin Halka Karşı Vazifeleri

1. Eğitmek, Özen ve İhtimam Göstermek (Eğitmek, İgidmek) 143
2. Devleti, Milleti ve Töreyi Düzene Koyma 146
3. Milleti ve Devleti Derip-Toplama 150
4. Halkı ve Nüfusu Çoğaltma (İyi Hayat Verme Yoluyla) 151
5. Açı Doyurma, Çıplağı Giydirme: Türk Devletinin Başlıca Dileği....152
6. At ve Don (Elbise) Verme: (Hizmet Hakkı) 155
7. Millete Altın, Gümüş ve Diğer Değerli Şeyler Kazandırma: (Altın Zenginliğin Bir Sembolü) 156
8. Kazanma: Devlet ve Millet İçin Kazanmak 158
9. Kondurma: Halkı İskân Etme, Halka Yeni Yurtluk Verme, Türkleri Yeni Alınan Yerlere Yerleştirme 161
10. Devlet İçinde Asâyiş, Mal ve Can Güvenliği, Millî Birlik, Anlaşma ve Kaynaşma, Rahatlık ile Sosyal Adâlet 165
11. Tutmak ve Tutuş: Devleti ve Milleti Tutma ile İdare Etme İşi ve Dileği 168
12. İşini Gücünü Verme (Hakanın Millete, Milletin de Hakana İşini Gücünü Vermesi) ...171
13. Devlet ve Düzenin Karışıp Bulanması 173
14. Devlet İçinde "Sıkıntı, Üzüntü ve Belâ"....175

VIII. Bölüm
Türk Devletlerinin Dayandıkları Ana Prensip ve Düşünceler

A. Kut, Kutluluk ve Kutlu Olsun 179
1. Ruh ile Kutluluk Ayrı Şeylerdi 179
2. Çeşitli Görüşler....180
3. "Devletli ve Saadetli" Deyiş ve Anlayışı (Göktürklerden, Müslüman Türklere) 181
4. Mukaddeslik ve Devlet Anlayışındaki Gelişmeler....183
5. "Haşmetli ve Hazretleri" Deme Yoluyla Ağırlama....184
I. Kut ve Kutluluk Nedir?....185
1. "Yaratılış, Karakter ve İrâde" 185
2. Büyük Devlet Tecrübesi ve Halk Gelenekleri 186
3. İyi Kader ve Başarı: Tanrı'nın Lütfu ve Keremi 186
4. Erdemli Bir Hayat (Liyâkat, Kemâlat ve Yol) 187
5. Güzellik Huy ve Yaratılışta Temizlik 188
6. Saygılama ve Yüceltme 188
7. Kutluluk Payı ve Kutlu Yaz (Bereketli Yaz) 189
8. Kutlanma, Ululuk Bulma 190
9. Kutlu Devlet Sahibi, Uğurlu, Mübarek ve Aziz Olma 191
10. Kutluluk Dileme, And ve Yemin 191
11. Kut ve Kıvanç: (Orta Asya'dan Anadolu'ya) 192
II. Hakanlar ve Kutluluk....193
1. Kutluluğu Alplık, Erdem ve Bilgi Destekler 193
2. Kutluluk Doğuşla Değil; Hizmetle Gelir 193

3. Devletli ve Saadetli Osmanlı Padişahları 194
4. Ad ile Ün de Kutluluğu Çağırır 195
5. Kutluluk ve Millet, Kutlu Çağ, Kutlu Destek 196
6. Devlet Sözü ve Kutluluk 197
7. Devlet Kuşağı, Kemeri ve Kutluluk 198
8. Devlet Nöbeti: Kezik veya Gezek 199
9. Kut ve Kutluluğu Bulma 200
10. Kutlu Olsun 202
11. İl Kutun Duruşu ve Görünüşü 203
12. Kutluluğun Doğması ve Uçması 204
13. Kut'u, Devleti Tutma ve Kutlu, Devletli Kalma 204
14. Bereket ve Uğur Olarak Kut ve Kutluluk 208
III. Devlet ve Kutluluk 212
1. Hunlarda Kut ve Kutluluk 213
2. Türk Hakanları Mukaddes Değildi 213
3. Türk'ün Yeri Suyu ise Mukaddes İdi 214
4. Çin İmparatorunun Vücudu (Eti ve Özü) Mukaddestir 215
5. Türk Hakanı, Tanrı'nın İzni ile Bahtına Bağlıdır 215
6. Türk Hakanı, Yaratılışındaki Tanrı Vergisine Bağlı İdi 217
7. Hakanlığın Sürekliliği, Hakanın Davranışlarına Bağlı İdi 218
8. Eski Türk İnanışlarının İslâmiyet ile Bağdaştırılması 219
9. Ay Gibi Doğuşu ve Batışı 220
10. İkbâl ile Kutun Boşluğu 221
B. Yarlıg 223
1. Yarlıg Anlayışının "Tanrı'nın İzni ve Kader" İnanışından Osmanlılarda "Mağfiret" Manasına Kadar Gelişmesi 223
2. Yarlıg Başlangıçta Yalnızca "Tanrı Emri ve İzni" Demekti 224
3. Çingiz Han Devleti'nde Yarlıg Anlayışı 225
4. Türk Devletlerinde Tanrı Yarlıgaması ile Hakan Yarlıgaması Ayrı Ayrı Gelişmiştir 227
5. Buyrultularda Sebep ve Davranış Durumları 227
6. Göktürk Kağanlarının Buyrultu ve Fermanları 228
7. Hakanın Bilgelik ve Hikmet Dolu Emri ve Sözü (Sab, Sav) 229
C. Talih, Nasib ve Kısmet 231
1. Türklerde, Nasib ve Kısmeti Karşılayan Sözler 231
2. Üleme ve Üleştirme ile Nasip ve Kısmetin İlişkileri 232
3. Nasipli, Kısmetli ve Kutlu "Millet" 232
4. Nasipli ve Kısmetli Hakan 233
5. Herkesin Kader ve Mukadderatı Kendisindedir 233
6. Akıl ve Bilgi Karşısında Talih ve Kısmet 234
D. Alplik ve Şecâat 235
1. Alp Ordu ile Savaşta; Bilge ise Mecliste 236
2. Alpları Özlerine Göre Tanıtma ve Ad Verme 237
3. Alpagu ve Alpagutlar 238
E. Devlet ve Bilgi 240
1. Türklere Göre Bilgili ve Bilgisiz Kişi 240
2. Ululuk da, Bilgiye Bağlı idi 241
3. Oğuzlarda Bilge ve Bilgelik 242
4. Devletlik ve Hakanlık Bilgisi 242

5. Türklerde Bilgi Çeşitleri....243
6. Devlet İçinde Kötü Bilgi Yayma ve Kötü Bilgi 243
7. Bilgiyi Öğrenme ve Öğretme 244
F. Bilge ve Bilgelik 245
1. Türklerde Herkes Bilgi Sahibi ve Bilge Olabilirdi 246
2. Türk Devletlerinde Bilge ve Bilgelik Anlayışı 247
3. Bilgelerin Çeşitleri ile Ad ve Unvanları 249
4. Bögü Kağan'dan İslâmiyet Çağındaki Bilge Bögü'ye 250
5. Ozan Devlet Bilgeleri 251
G. "Külüg", Ünlü ve Şöhretli....252
1. Türk Milletinin Adı Kü'si Yok Olmasın Diye: (Kü, Külüg) 252
2. Ün (Kü) ve Adın Yayılması, Türk Milletinin Bir Dileği 253
3. Ad, "Unvan ve Mevki"; Adlı ise, "Ünlü Demekti" 254
4. Adlı, Adsız, Çavlı, Külüg, Ünlü Gibi Şan ve Şöhreti İçinde Toplayan Ad ve Unvanlar 255
H. Güç ve Güçlü Olma....257
1. Tanrı Güç Verdiği İçin Hakan Devlete ve Millete Yararlı Olabiliyordu 257
2. İktidar ve Muktedir Olabilen Türk Hakanlarının Unvan ve Sembolleri: (Güçlü "Küçlüg") 258
3. Kaba Güç, Türk Dilinde ve Türk İnanışlarında Bir Adâletsizlik Olarak Görülüyordu 259
İ. Erk, Saltanat ve Kudret 261
1. Erk Türk veya Erklig Türklüg Sözleri, Güç ve Kudretin En Üst Doruğunu Anlatır 261
2. Hakanların Erkliği, Saltanat Kudreti 263
J. Erdem, Fazilet....265
1. Er Erdemi: Kişilerin, Erlerin Erdemi 266
2. Erdemin Devlet ve Millet ile İlişkileri 267

IX. Bölüm
Vassal Devlet ve Halk ile İlişkiler

Batının Türkleşmesinde Uç Boylarının Rolü 272
Bağlı, Vassal Devletler ile Topluluklar, Türk Hakanının Kurultayı ile Yeme İçme Toylarına Katılma Zorunda İdiler 274
Bağlanma ve Biât ile İlgili Bazı Türkçe Deyimler 275
Oğuz Destanı'nda, Tekfurların Ülkeleri Alınırken İnsan Öldürme ve Katliâm Görülmüyordu 275
Teslim Olma ve Bağlanma Sembolleri ile Davranışları 276
Türklerde, Yabancı ve Yad Anlayışı....276
Tatsız, Yani Taciksiz Türk Olmaz, Başsız Börk Olmaz 276

X. Bölüm
Türk Töresi

Örf Hukuku ve Kanunlar 281
1. Töreleri Düzenleme 281
2. Türk Töresini Kaybetmiş Millet 282
3. Törenin Yok Olup Yıkılması 283

4. Töreyi Kazanma Anlayışı 283
5. Milletin Töreyi Kazanması 284
6. Töreye Uygun Olarak Tahta Çıkma 285
7. Devleti ve Töreyi Tutuvermek ve Düzenleyivermek 286
8. Töre Anlayışının Değişmeye Başlaması 287
9. Türkler Kendi Töre Anlayışlarını Yeni Dinler ile Düşüncelere Benzeştirerek Sunuyorlardı 287
Gelenekler ve Töre 290
1. Türk Töresinin Temeli Topluluk Disiplini ile Aile Düzeni İdi 290
2. Yabancı Gelenekler, Yabancı Devletlerin Tesir ve Baskılarıyla Birlikte Geliyordu 292
3. Türklerin Başlıca Özellik ve Karakterleri 293
4. Töre ve Toku-Töre ve Âdetler 294
Yasa, Yasamak ve Yasak 295
Çingiz Han Yasası ve Uygurlar 297
Oğuz Han Töresi ve Çingiz Han Yasası 298
Çingiz Han "Kutadgu Bilig'i" 299
Türklerde Töre ile İlgili Diğer Deyimler 300
Yol ve Töre 300
Yargı ve Yargıcı 302
Yargı Yetkisi 302
Töre ve Kanunların Sahibi Hakandır 305
Oğuz Han Töresi 306
"Yargı" Yetkisi 308

XI. Bölüm
Türklerde Halk ve Ordu

I. Ordu Teşkilâtı ile Halk İlişkileri 313
1. Eski Türklerde "Halk" ve "Ordu" Anlayışı 313
2. Büyük Hun İmparatorluğu'nda "Ordu Teşkilâtı"nın Hun Boylarına Dayanmış Gibi Görünmesi 314
II. İmparatorluk Ailesinden Gelen "Başkomutanlar" 315
1. Hükümdar Ailesinden Gelen Komutanlar 315
2. Hunlarda "Bilgin-Asker", Yani "Alp ve Bilge Komutan" Anlayışı 315
III. Soylu Aile ve Boy Komutanları 317
IV. Komutanların Tayin Usûlleri 318
V. Bölge ve Boy Komutanları 318
1. Hun Boylarından Çıkan Ordular ve Komutanlar 318
2. "Bölge Ordularının" Hun Ordu Merkezine Bağlanmış Olmaları Meselesi 319
3. Büyük Boy Komutanlıklarının "Boy Adları" ile Adlandırılmaları 319
4. Boy ve Bölge Komutanlarının Başkente Bağlılığını Gösteren Unvanlar 320
5. Devleti Kuran Hun Boylarına Kız Veren, "Dünür" Boyların Komutanlıkları 320
6. Eski Prens Soylarının İdare Ettikleri "Bölge" ve "Ulus" Orduları 322
7. Hunların Başkanvekilleri 322
VI. Hunların ve Oğuz Boylarının Düzeni 323
1. Hunlarda "24 Tümen" Kuruluşu 323
2. Orta Asya Türk Ordu Teşkilâtının "Takvim" ve "Zaman" Birimlerine Dayanması 324

VII. Binli ve Onbinli Ordu Teşkilâtı 324
1. "Onlu", "Yüzlü", "Binli" ve "Onbinli" Ordu Teşkilâtının Orta Asya Kökleri ile Avrupa'da Yayılış Tarihi 324
2. "Ondalı" (Decimal) Devlet ve Ordu Teşkilâtının Orta Asya'dan Avrupa'ya Geçişi 325
VIII. Selçuklu ve Osmanlılar'da Devamı 326
1. Selçuk ve Osmanlı Çağında Devam Eden Diğer Askeri Taktik ve Düzenler 326
IX. Yabancı Ordular ve Komutanları 327
1. Türk İmparatorlukları İçindeki Türk Olmayan Komutanlar 328
2. Türk Ordularındaki Yabancı Kolordular 328
3. Yabancı Asker Kullanmayı Türk Devletlerinin Bir Zaafı Olarak Kabul Eden Nazariyeler 329
X. Onluk, Yüzlük, Binlik ve On Binlikler 329
1. Ordu Teşkilâtı 329
2. "Atlı" ve "Yaya" Birlikler 331
XI. Sürekli "İl ve Başkend" Orduları 331
1. Kağanın Özel Muhafızları 331
2. Kağanın Muhafız Tümeni 332
3. Sınır ve Garnizon Tümenleri 332
4. Çin Sınırındaki Türk Kolonilerinin Hukukî Durumu 332
5. Şehirlerin Asâyişi ve Korunması ile Görevli Türk Garnizonları 333
XII. "Boy" ve "Bölge" Orduları 333

Sonuç 335
Ailede "Oturma ve Yer Alma Protokolü" 336
1. Aile, Devlet ve Ordu Teşkilâtının Temelidir 336
2. "Oğuz Kağan Ailesinde" Oturma ve Yer Alma Protokolü 337
3. "Ağa", Torunların En Büyüğü: (Aile İçinde Torunlar Mangası) 338
4. Ailede Oturma Düzeni (Orun) ve Protokolu 338

Çince Notlar 340
Dizin 343

Takdim

Gilles Deleuze, göçebelerle ilgili meşhur çalışmasında "göçebenin tarihi yoktur; coğrafyası vardır" tespitinde bulunmaktadır. Bu sözü bütün bir Türk tarihine teşmil etmek mümkündür. Tarihleri boyunca planlı ve sistemli bir surette yaptıkları göçlerle eski dünyanın dört bir tarafına yayılan, muhtelif kültür ve medeniyetlerle münasebet kuran Türkler; beylik, imparatorluk ve nihayet modern manasıyla devlet vasıflarını haiz irili ufaklı pek çok müesses yapılar vücuda getirmişlerdir. Bu siyasî yapıları yalnızca zamana ve mekâna bağlı bir tesadüfler zinciriyle vücut bulmuş teşekküller olarak değerlendirmek mümkün değildir. Dikkatlice incelendiği takdirde, söz konusu yapıların zaman ve mekân farklılıklarına rağmen müşterek bir devlet geleneğinin mahsulü oldukları görülür. İslâm dinini kabullerinden önce Bozkır kültür coğrafyasında yer alan Türkler, Uzakdoğu kültürleriyle münasebet tesis etmişler; mensup oldukları dinler ve dünya görüşleri dışında bu coğrafyada filizlenmiş muhtelif dinler ve düşüncelerle de ünsiyet kurmuşlardır. İslâm dinini benimsemeleriyle birlikte Yakın ve Ortadoğu kültür ve medeniyetleriyle de geliştirdikleri münasebetler sayesinde karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmişlerdir. Yaklaşık üç asra varan bir süredir de Batı medeniyeti ile yakından tanışma fırsatı bulmuşlardır. Bugün, modern Türk devlet düşüncesini incelenmek için bu tarihî seyri, Türk devlet düşüncesine vücut veren siyasî kaideleri, müesseseleri ve teşkilât yapılarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak yoğun bir mesai ve gayret gerektiren bu hususu sağlıklı bir biçimde değerlendirmek; Türk tarihinin hareketli ve dinamik yapısını dikkate almak, bu dinamik yapıya karşılık sürekliliği sağlayan unsurları tespit etmek ve münasebet kurduğu kültürleri, medeniyetleri bilmek ile mümkündür.

Elinizdeki kitap böyle bir çabanın ürünüdür. Kitabın müellifi Bahaeddin Ögel, Batının "erken devlet" tanımında belirleyici olan coğrafî mevki, nüfus, dış ilişkiler, ekolojik şartlar gibi hususları nazarıdikkata almakla birlikte Türk toplumunun tarihî, içtimaî ve kendi iç dinamiklerine dayanan bir devlet tanı-

Ön Söz

Türklerin devlet anlayışı, bütün Türk tarihi boyunca, kökleri çok derinlerde bulunan sağlam bir düşünce düzeniyle dünya görüşüne dayanıyordu. Bu anlayış pek fazla değişmiyor, bir halk ve millet geleneği hâlinde bize kadar geliyordu. Bundan dolayı konuyu, bir "Türk devlet doktrini anlayışı" içinde ele aldık. Türk devlet anlayışı, tabiatın prensipleri üzerine kurulu, din inanışları ile karışık bir gelenek hâlinde gelişiyordu. Bunun en güzel örneği *Oğuz Destanı*'dır. Bu gelenek, ahlâk ve protokol kaideleriyle de pekiştiriliyordu. Bunun için de bir Türk devlet felsefesinin varlığına inandık. Türklerin devlet anlayışı köklerini daha çok aile ile aileden daha büyük olan boy ve köy düzenlerinden alan bir anlayıştan geliyordu. Bundan dolayı da gelişiyor, fakat tarih boyunca büyük değişikliklere uğramıyordu.

Metod meselesi: Bu eser, kırk yıllık bir araştırma ve düşünmenin sonucudur. Biz, her zaman olduğu gibi burada da vesikaların dışına çıkmamağa çalıştık. Sağlam bir metod bulabilmek için, paralel ve güvenilebilir araştırmalar elde etmek istedik. Devlet üzerine batıda yazılmış teorik araştırmalar bizim için faydasız oldu. Çünkü Türkler, *atlı kavimler* diye adlandırılan kavimler içinde yer alıyorlardı. Cermenlerin doğu kesimleri de atlı kavimlerdi. Bunun için Cermenleri de inceledik. Doğu Cermenleri üzerinde çok geniş bir yayın yapılmış ve metodları da artık billûrlaşmıştır. Gerçi Türkler ile Cermenler arasında bazı ortak yaşayış ve düşünceler görülüyordu. Ancak Cermenler sosyal yapı bakımından geri ve çevreleri de ayrı idi. Bununla beraber, bu ayrılık ve benzerlikleri zaman zaman göstermeğe çalıştık.

Bu konu ile ilgili en güvenilir araştırmalar -bir rastlantı da olsa- Uzakdoğu tarihi üzerinde yapılmıştır. Otto Franke gibi bir otoritenin bu mesele üzerinde ciltler yazmış olması, bizim için iyi bir talih oldu. Bilindiği üzere Çin tarihi, Orta Asya ile Hindistan ve dolayısıyla İran ile çok yakından ilgiliydi. Ayrıca Çin, bu üç kültür çevresinden tesirler almış ve karşılıklı olarak tesirler vermişti. Otto Franke, gerek beş ciltlik büyük ve ünlü Çin tarihinde ve ge-

I. Bölüm

Türklerde "Kâinat Devleti" Anlayışı

(Universismus)

Univers, "kâinat" demektir. Dünya değildir. Dünya da kâinatın bir parçasıdır. Önce *kâinatı,* "evren" sözüyle karşılamak istedik. Hâlbuki Türkçede *evren,* "kâinat" demek değildir. *Oğuz Destanı*'na göre, kağanın birinci karısı gökten inmiş ve ondan *Gün, Ay* ve *Yıldız* hanlar doğmuşlardı. İkinci hatunu da ağaç kovuğundan, yani yerin sonsuzluklarından gelmiş ve ondan da *Gök, Dağ* ve *Deniz* hanlar doğmuşlardı. Bu altı oğuldan da *24 Oğuz boyu* türemişlerdi. Böylece Oğuzlar, soy ve güçlerini yerin ve göğün büyük varlıklarından almış oluyorlardı. Dünyanın hiçbir mitolojisinde böyle muhteşem bir tablo ile millet ve devlet anlayışı yoktur. *Göktürk Yazıtları*'nda da "gök ile yer yaratıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış ve insanoğlunun üzerine de Türk hakanları kağan olarak oturmuşlardı."

Çin'de de, *yer, gök* ve *iman* üçlüsünden oluşan bir "kâinat devleti anlayışı" vardır. Bu düşünceye *universismus* veya *üni- versal devlet* anlayışı denir. Otto Franke, eski Yunan filozoflarının eserlerini de gözden geçirdikten sonra, kendi dillerini konuşmayan kavimlere bile *barbar* diyen Yunanlılarda böyle bir düşüncenin doğamayacağı sonucuna varmıştı. *Kosmos* ve *nomos* anlayışı ise daha geç çağlarda ortaya çıkan, halkın düşüncesiyle din inanışlarında yeri olmayan anlayışlardı (I, s. 120 vd.). Otto Franke, bizim hocamız Prof. Eberhard'ın da hocasıdır.

Cihân İmparatorluğu anlayışı, saf bir ideal ve sağlam bir düşünce düzeni olarak, Çin ile Türklerde bulunur. Çin ile Türk düşünceleri arasındaki derin ayrılıklar üzerinde ise aşağıda geniş olarak duracağız. Otto Franke'ye göre, Çin'de dine dayanan bu cihân imparatorluğu anlayışı, ne istilâcı Roma'nın *imperium* teorisiyle ne de İngiltere'nin işe dayanan, materyalist *empire* deyim ve kavramıyla karşılaştırılamaz. Çünkü Batı'daki bu imparatorluklarda, ne bir Allah korkusu ve ne de Tanrı'ya bağlılık ile bir sadakat görülmüyordu. O. Franke

Cihân ve Cihâna Hükmeden
(Acun ve Acuncı)

1. "Acun", Dünya Anlamında

Acun sözü, daha çok Uygurların Türkçe yazı dilleri ile başlar. Bu sözün Türkçeye Soğdcadan gelmiş olduğu düşünülebilir. Çünkü Uygurlar ve hatta Karahanlılar, Soğdlular ile pek içiçe idiler. Buda dininde, çok çeşitli dünyalar vardı. Bunun için Uygur Budist edebiyatı, *acunlar* sözünü bu "dünyalar" için kullanmıştır (TT, VII, 52, 137). Sonradan Karahanlılar ile *Kutadgu Bilig*'de bu söz Türklere mal olmuş ve Türkçedeki manası da derinlenmiştir. *Acun* sözü, bazen madde ile dolu dünya için de söylenmiştir. Çünkü bir eski Türk şiirinde, bahardan söz açılırken, *Acunun nefesi ısındı* da deniyordu (MK, I, 179). Kış için ise, *Acun karla kaplandı,* diye söz açılıyordu (a.e., I, 463). Bir şehirli şiirinde de, *Doğudan bahar yeli geldi, Acun iyilere cennet (uçmak) yolunu açtı,* diye düşünceye giriliyordu (KB, 63). Kuşların uçtuğu, canlıların yaşadığı gök ve havaya da *acun kalıg* diyorlardı. Ancak *acun* sözü, bu manada az kullanılmıştır.

2. "Acun", "Cihân" Anlamında

Acun Kutadgu Bilig'de çoğu zaman "cihân" karşılığı olarak kullanılmıştır 1. *"Ulu Tavgaç Buğra Han acunu tuttu, adını kutlasın (Tanrı), iki cihânı versin" (KB, 88)*. 2. *"Cihânı tutmak (hâkim olmak) isteyene, bin erdem gerek", "Acuncıya bir milyon (bin tümen) erdem gerek" (KB, 284-5)*. 3. *"Acunda dikkatli, bilgili (tetik) olan er, bu cihânı idare edip yedebilir" (KB, 279)*. Radlof, *tetik* yerine bunu *yetik* okuyor (KBB, 19,27). Yine Herat nüshasında, *Acuncıya erdem gerek bin tümen, acuncı bu erdem ile cihâna sahip olur* (173,9), deniyordu.

II. Bölüm
Türk Devleti ve Kâinat

Devlet Teşkilâtı ve Yönler

1. Türklere Göre Yeryüzü ve Dünya

Uygur yazısıyla yazılmış *Oğuz Destanı*'nda, Oğuz Kağan'ın kuracağı *Dünya devleti* idealinden söz açılırken, şöyle deniyordu: *Güneş tuğumuz (bayrağımız), gök de çadırımız olsun!* Gök gerçekten bir çadır kubbesi gibidir. Bu durumda, Gök çadırının tabanı olan dünya da bir çadır tabanı, bir tepsi gibi görülüyordu:

a) *Dünya, otağ gibi daire şeklinde*: Hayvancı Türklerin yaşadıkları yerler, otağ ve çadırlardı. Onların dünyasına ve düşüncelerine göre otağ gök kubbesi; otağın tabanı da dünya gibi olmalıydı. Nitekim Altay Şamanları âyin yaparlarken çadırı gök, çadırın direğini göğün direği, çadırın bacasını da Tanrı'ya açılan göğün kapısı olarak kabul ediyorlardı. Buna göre törenlerini yapıyorlardı. Şamanlar çadırın direğine tırmanıyorlar ve sembolik olarak göğe çıkma davranışları gösteriyorlardı. Macarların eski bir kolu olan Vogullara göre, Tanrı "dünyanın toprakları çevreye yayılmasın diye dünyanın çevresini taş bir kuşakla sarıp sıkıştırmıştı." Önasya'daki bir inanışa göre ise, *Kaf dağları* dünyanın çevresini çepeçevre kaplamışlardı. Türk mitolojisindeki *Göktürklerin türeyiş efsanesi ile Ergenekon Destanı*'nda da buna benzer bir anlayışı görüyoruz. Göktürklerde, bu dünyaya bir mağaradan giriliyordu. *Ergenekon Destanı*'nda ise bu dünyanın çevresi demir dağlar ile çevrili idi. Dışarı çıkmak için dağları eritmişlerdi. Aslında eski Türk düşüncesine göre yeryüzü, gök kubbesine bir *demir kazık* ile "Kutup Yıldızı"na bağlı idi. Bunun için yerinde, gök gibi daire şeklinde olması gerekiyordu.

b) *"Dünya", Türk devleti gibi dört köşe:* Yukarıda da belirttiğimiz gibi, büyük imparatorluklar kuran Türklerde din ile dünya görüşü gelişiyor ve gerçekçi bir yola oturuyordu. Böylece devlet, halk ve şaman mistisizminden kurtuluyordu. Büyük bir devletin idaresi için, böyle gerçekçi bir *devlet inancı ve*

Din ve Mitoloji Temelleri

1. Türk Devletinin İlâhî Temelleri

Burada *ilâhî* sözünü kullanmamızın sebebi, konuyu biraz daha geniş ve derin tutmak içindir. Türk devletinin kök ve temellerini yalnızca Tanrı veya gökle ilgili görmek de çerçeveyi biraz daha daraltmak demektir. Çünkü, insanların Tanrı anlayışına gelmeden önceki düşünce çağları da vardır. *Mitolojik çağ* dediğimiz bu çağ, Türk devlet anlayışının gelişmesinde, daha sonraki devirlerde bile etkili ve baskılı olarak kendini göstermektedir. *Oğuz Destanı'nın,* Osmanlı devlet anlayışında bile bir ağırlığı ve tesirleri vardır. Bu bakımdan konuya, çok eskilerden, mitolojik çağlardan itibaren girmek gereklidir. Nitekim O. Franke de, *Universal Devlet Fikri* adlı diğer bir eserini *Çin Tarihi* adlı ünlü eserinde özetlerken, Çin'de de devlet fikrinin çok eski mitoloji temellerine ve bunların yorumlarına dayandığını göstermişti: *Bütün kavimler, kendilerinin en eski "Myths ve legends", yani mitolojik kişileştirmeler ile destanlardaki düşüncelere göre, kendi devlet şekillerini geliştirerek kurmuşlardır. Daha doğrusu bu mitolojik düşünceleri siyasetle yoğurmuş (politisiert) ve kendi devlet tarihlerinin bir bölümü hâline getirmişlerdir (I, 122)*. Gerek O. Franke ve gerekse *Universismus* adlı eserinde De Groot, Batıdaki imparatorluk anlayışlarını da çok ince olarak incelemiş ve bazı çıkış noktaları aramışlardır. Doğuyu hiç tanımayan Batılı teorici araştırıcılardan ise; Doğuyu çok iyi bilen O. Franke ve De Groot'un eserlerini örnek araştırmalar olarak göz önünde tutmak, bizce daha doğru bir yol olur.

2. Göktürklere Kadar Orta Asya İmparatorluklarının Çin'deki İlk "Hsia" Sülâlesine Dayanmaları

Anlaşıldığına göre, Çinli dediğimiz kavmin oluşmasından önce, Kuzey Çin'de Hunların ataları veya daha geniş bir deyimle, Orta Asyalı kavimler vardı. Biraz güneyde de Tibetliler başlıyordu. Çin tarihlerine göre, belki de tamamiyle bir efsane olarak, başlangıçta Çin'in kuzeyinde "Hsia" adlı Çin sülâlesi

Hakan Seçiminde Din Töreni ve Halkın Kaynaşması

1. Türk Topluluklarının Başlangıçta "Askerî Birlikler" Hâlinde Oluşmaları

Başlık, beylik ve hakanlık, aileden başlar, aile topluluklarının meydana getirdiği boylarda kendini bulur ve ondan sonra da, ta imparatorlukların başlığına kadar gelişir. Bundan dolayı her impratorlukta, o imparatorluğu oluşturan kavmin az veya çok bir izi ve geleneği görülür. Türklerde devlet geleneği çok daha gelişmiştir. Bunun için devlette, aile ve boy geleneği daha az görülür. Çingiz Han İmparatorluğu'nun ise, her yönünde kabile gelenekleri açık olarak kendilerini gösterirlerdi.

Askerî birlikler (military units), Türklerde daha ilk çağlardan beri, hemen aile birliğinin üzerinde veya aileler topluluğu hâlinde doğma ve gelişme zorunda kalmışlardı. Aileleri bir boy hâlinde birleştiren neden, savaş ve savunma zorunluğu idi. Devletin çekirdeği böylece boy veya kabile veyahut da "clan"da oluşmuş oluyordu. Her boy kendine göre bir *damga* seçiyor ve bu yolla bağımsızlığını kuruyordu. Ayrıca her boy birliği için, savaşta veya barışta birbirlerini tanımağa yarayan bir "parola", Türklerin deyişiyle bir *uran* seçiliyordu. Çoğu zaman boydan gelen ünlü bir atanın adı olan bu uran çağırışı, kendi birliklerinden olanlara tanınan bir çeşit "geçiş izni" (*counter sign, password*), yani askerlikteki parola idi. Aynı zamanda bu, birliğin kurulması ve karşılıklı yardımlaşma için de sesli bir işaret ve sinyaldi. Evliya Çelebi, Harput Çarşısı'nda bile *uran* çağrıldığından söz açıyordu. Köylerde de bu görülüyordu.

Beylik veya *birliğin başı,* böylece kendi kendine doğmuş oluyordu. Başlangıçta bu birlikler, kan akrabalığına dayanan (*consanguinal*) kuruluşlardı. Anadolu'daki *il beyleri* de böyle idiler. Türk toplulukları, ne kadar devlet teşkilâtına doğru gelişirlerse gelişsinler, sosyal kuruluş (*social status*) bu çekirdeğe

Kurultay Anlayışının Temelleri

1. Mete ile, İlk Kurultay Haberi Başlıyordu

Hunların doğusunda bulunan Proto-Moğol Tunghu Devleti'nden Mete'ye bir elçi gelir ve Mete'nin ünlü atını ister. Tunghu Devleti'nin gayesi, Mete henüz zayıf iken onu bastırmaktır. Mete, devletin ileri gelenlerini toplar ve onlara durumu bildirir. Herkes buna karşı gelir. Ancak Mete, "komşu devletten bir at esirgenmez", der ve kendi atını verir. Az sonra elçi yine gelir, Mete'nin kadınını ister. Ancak bu, Mete'nin ünlü ulu hatunu değildir. Mete yine kurultay toplar. Buna herkes çok kızar ve "bu Tunghular'da ahlâk anlayışı (tao) diye bir şey yok", diyerek bağırırlar. Ancak Mete onları dinlemez ve kadını verir. Az sonra aynı devletin elçisi yine gelir. Bu kez çorak bir toprak parçası ister. Mete yine kurultay toplar ve durumu devletin ileri gelenlerine bildirir. Buna bazıları karşı gelmezler ve "at ile kadın verildikten sonra, bunu da verelim", derler. O zaman Mete kükrer ve şöyle bağırır: "At ve kadın benimdi. Onun için verdim. Toprak ise devletindir. Devletin malını başkasına nasıl verebiliriz?" Mete bunu dedikten sonra, "toprak parçasını verelim" diyenlerin başlarını hemen orada kestirir.

"Mete'nin kurultayı", bir çeşit Oğuzların *kengeş* ve meşveret meclislerine benzemektedir. Toplanma, görüşme vardır. Ancak son söz devletin sahibi olan hakanın oluyordu. Mete orduda çok sert ve disiplinli bir eğitim uygularken, ona benzer sert ve öğretici bir eğitimi de devlet içinde uyguluyordu. Kaşgarlı Mahmud'un derlediği çok eski bir Türk atasözünde dendiği gibi, *geniş elbise parçalanmaz, danışmakla gelişen bilgi ise bozuk ve kötü çıkmaz!*

Kurultay ve Divan Çeşitleri

1. Töreyi Kurma ve Toplama Kurultayı

Türklerde yeni bir devlet kurulunca, *töreyi* tesbit edip kurmak için de büyük bir kurultay yapıldığını görüyoruz. Aslında o devletin töresi, devletin kurucusunun adını taşırdı: *Oğuz* Han *töresi* veya *orun ile ülüşü, Bumın Kagan, İstemi Kagan törüsü, Çingiz Han yasası,* hatta *Fatih'in Kânûn-ı Osmanî'si* gibi... *Oğuz Destanı* içinde, Oğuz Han savaştan döndükten sonra, büyük bir *zafer toyu* yapar. Bundan sonra da ikinci bir *töre toyu* yapar. Direkler üzerine konmuş olan tavuklara atışlar yapılır. *Orun, ülüş ve ongunların* Oğuz Han'ın çocukları arasında dağıtılması ise, ikinci toyda yapılmıştır. Bu konu üzerinde, *Türk Mitolojisi* adlı eserimizde derin olarak durmuştuk (s. 206). *Türkmenlerin Şeceresi* ise, bu töre toyunu, *Gün Han* zamanına almaktadır. *Gün Han'ın veziri Irkıl Hoca, nişan ve damgaları Oğuz Han'ın çocuklarına dağıtır ve töreyi kurar*. Bundan sonra da büyük bir *toy* yapar.

a) Toylar ve devlet protokolu: Günümüzde bile devlet yemekleri, devlet içindeki protokol ve rütbelerin kesinlikle belirlendiği yerlerdir. Resmî yemeklerde herkes, her istediği yerde oturamaz. Türklerdeki ***ülüş*** töre ve gelenekleri de bu protokolu düzenleyen bir töredir. Topluluk içindeki herkesin yeri, bu ülüş haklarına göre belirlenir. *Ülüş* sözü, "ülüşmek" veya "üleşmek" köklerinden gelir. Manası, "pay" demektir. Bir kişinin ülüş hakkı, başarısıyla yükselebildiği gibi başarısızlığı ile de düşebilir veya kaybedilebilirdi. Bunun için, Dingelstedt ve ona dayanarak da Krader, *Kazaklarda sınıf yoktur. Herkes, kendini atasından beri soylu sayar*. *Herkes atası ile öğünür. Yalnız aralarında, bir öncelik veya üstünlük hakları (the right of priority) vardır. Bu da ziyafetlerde, et kesmek ve et ülüşmekle ortaya çıkar.*[19] Görülüyor ki, *Oğuz Destanı*'ndaki *ülüş töresi*, Kuzey Türklerinde de halk arasında hâlâ yaşamaktadır. Halk arasında sınıf yoktu. Ancak

[19] Krader, 203.

Hakan ve Kurultay

1. Kurultay, Divan veya Toyun, Devlet Adına Hakanlar Tarafından Toplantıya Çağırılması

Normal olarak, kurultayın hakan tarafından toplantıya çağırılması gerekiyordu. Ancak bu bir *toy* şeklinde olabilirdi. Bununla beraber, Göktürkler ile Hunlarda *kurultay* belirli zamanlarda, aynı zamanda bir din ve kurban töreni gerekçesiyle, örnek olarak Mayıs ayında toplanıyordu. Çingiz Han'ın topluluğunda da baharda kurbanlı bir toplantı yapılıyordu. Ancak bunun bir devlet bayramı ve kurultayı olması çok şüphelidir. Çünkü Çingiz Han Devleti'ne imparatorluk çehresi, ancak Ögedey Han'dan sonra gelebildi. Ögedey Han zamanında *şulen,* yani "yiyecek vergisi" de yılda bir kez toplanıyor ve fakirlere dağıtılıyordu. *Şulen* üzerinde az sonra duracağız. *Dede Korkut Kitabı*'nda, *Bayındır Han yılda bir kerre toy edüp, Oğuz beglerin konuklar idi.* Görülüyor ki bu devlet "Toy-kurultayları" yılın belirli günlerinde oluyordu. Belki de davete gerek yoktu.

a) Okla toylara çağırma geleneği Türklerde çok yaygındır. Türklerde *okuma,* "davet etme ve çağırma" demektir. *Okucu,* yani "davet için giden hizmetli", Türklerde hem düğünlerde ve hem de devlet kurultayları ile toylarında görülür. Örnek olarak bu, Çingiz Han Devleti'nde çok yaygın bir habercilik sistemidir. Ancak yayın hâkimiyet, okun da bağlılık sembolü olduğu uygulamada, pek fazla görülemiyor.[35] Kuzey Türk destanlarında Kücum Han, *okçularım,* diye alplarını çağırıp okçularını ağırlıyor.[36] Buna *Dede Korkut*'ta da rastlanır. Aslında ok, bir savaş haberi sembolüdür. Aynı zamanda oklar ok sahibinin damgasını taşıdığı için, bir çeşit itimatnâme yerine geçmiş olmalıydı.

---

[35] O. Turan, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten,* IX/35 (1945), s. 305-318.

[36] *Pb.,* 4, 100/142.

Yoksullar İçin Vergi ve Şölen

Şölen, Yemek mi; Yoksa Yoksullar İçin Alınan Bir Yiyecek Vergisi veya Armağan mıydı?

Şölen sözü Türkçeye, Çingiz Han Devleti'nden sonra, Moğolca yoluyla giriyordu. *Moğolların Gizli Tarihi* içinde ***şölen,*** daha çok "sabah çorbası" veya sadece "yemek" karşılığında kullanılıyordu. Ancak iki yerde, yılda bir kez alınan bir hayvan vergisi olarak geçiyordu. Ögedey Kağan bir yarlığında şöyle diyordu: (Halkın yoksulluk çekip, sefalet içinde kalmamasını söyledikten sonra) *Her yıl yemek (şulen) için, halkın sürülerinden iki yaşlık birer koyun alınacaktır. Her yüz koyundan bir koyun alınarak, herkesin kendi ulusu içindeki fakirlere verilsin*.[68] *Gizli Tarih*'in Çince karşılıklarında ise, (bu koyunların alındığı yerlerde) ***herkesin kendi yoksuluna verilsin,*** deniyordu. Çince öz tercümede ise, ***bundan kendi ulusundaki yoksullara verilerek yardım edilsin,*** deniyordu (Bk. Çince not 33).

a) Yoksullara yiyecek armağanı ve yardım için alınan bir vergiye ***şulen*** dendiğini, yukarıdaki vesikalardan anlıyoruz. *Gizli Tarih*'in 280. bölümünde yine bu vergiden biraz daha kısaltılmış olarak, yeniden söz açılmaktadır. Burada da, *alınan koyunların yoksullara verilmesi* emredilmektedir. Kozin'in *yiyecek vergisi* deyimi biraz tutarsızdır. Bu vergi ordu için değil, halka yardım için alınıyordu. *Vergi kesimi* de yılda bir kez oluyordu. Bunun, ***şölen âyini*** veya yılda bir defa yapılan ***kurban âyini*** ile bir ilgisi görünmemektedir.[69] Ancak koyunlar verildiği zaman hakan için bir toy yapılıyor idiyse, bunu bilmiyoruz. Burada, imparatorluk adına alınan bir vergi ile yoksul halka verilen bir yemek söz konusudur. Haenisch'in bunu imparatorluk kasasına giren bir vergi olarak sanması da doğru olmasa gerekir.[70] Sonradan Moğolca ***şule-,*** "vergi toplamak" demekti.[71]

---

[68] YCPS, 279; E. Haenisch, terc. s. 151.

[69] Ahmed Temir, MGT, terc., s. 202 n.

[70] E. Haenisch, (YCPS), I, s. 181 n.

[71] Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı,* (Fransızca terc.), s. 181, n. 10.

Dizin

A. Forke [Alfred Forke] 43, 56, 58, 59, 180, 208, 214, 216, 288
Abaka Han 303
Abdal Musa 24
Abdülkadir İnan 208, 209 (bkz. İnan)
acun (dünya) 39; a.-cı (dünya hakanı) 39; a. tutmak 40; a. tutmuş 40; a.-cı beg (halkı idare eden, bilgili, iyi insan) 40
acunlug (dünyalı veya dünyayı elinde tutan) 199;
açları doyur- 18, 146, 151, 153, 156
ad (isim, unvan) 254; a. alma 254, 255; a. bulma (1. atamak; 2. yol bulmak) 255; a. lakab vurmak 255; a. vermek 254, 255; a. ve kü 253; a.-sız 255; a.-sız belgüsiz (yiğitlik gösteremediğinden ad alamayan kimse) 256; er a. boldı (erlik adını aldı) 194
adâlet 27, 32, 102, 108, 131, 165, 196, 257, 259, 263, 286, 287, 288, 302, 303, 304; a.-in dağıtılması 303
adâletnâme 303
Afganistan 162
agı (hazine; sarı altın) 157, 158; a.-cı (hazinedar) 158
ağa (ağabey, en büyük torun) 119, 338; a. Beyrek 119; Gün a. 338; Kayı a. 338; od a.-sı (evin, ocağın ağası) 338; a.-nın çadırı 339; a.-nın selamlık çadırı 339;
ağış (yükseliş) 58, 157
ahlâk 21, 24, 26, 27, 32, 99, 139, 202, 203, 204, 205, 207, 220, 222, 240, 245, 248, 255, 287, 288, 293, 294, 295, 300, 305, devlet a.-ı 33, 294,
Ahmed Vefik Paşa 330
aile düzeni 290, 293, 313,
Ak Han 59
aksakal 72, 88, 108, 302; a.-lı 88, 108
Akdağ 156
akın 106, 148, 157, 158, 163, 164, 165, 227, 269, 274, 275, 307, 315, 326, 331, 333, a. yap- 144, 148, 149, 151, 160, 162,
akıncı 328
aklan- (temize çıkmak) 308
Aksu 273
Ala Kuş Tegin 330
Alaşan 321
alın (hile) 258, 259
Ali Kaya 247
Ali Rıza Yalgın 338
Almalık 163
Alman Bet 59
Almanca 44, 58, 77, 78, 144, 159, 166, 186, 271, 295, 332,
Almoş (Macar kralı) 66
alp (1. kahraman, cesur, yiğit; 2. zor ve güç; 3. gâzi) 91, 316; a. adı 237, 238; a. emgek (büyük zahmet veya acı) 236; a. erdem 193, 237, 206, 267; a. kolum, erdem yürekim 267; a. ozan 237; a. yürek 238; a.-ın için, erdemin için 267; a.-ı erdemiyle il tutmuş 267; ağı kuşlu a.-lar 238
alplık (bahadırlık ve komutanlık) 25, 76, 90, 91, 134, 148, 193, 233, 235, 236, 237, 238, 245, 253, 257, 267, 268
Alp Arslan 138, 237, 267, 326
Alp Aya 238
Alp Bilge Kağan 249
Alp Bilge Tengri Uygur Kağan 249
Alp Er Tongga 238
Alp Erdemlig Küçlüg Han (İlig) 258
Alp Eren 105, 107, 114, 128, 156, 235, 248
Alp Kağan 33, 144, 235
Alp Kutlug 238, 249, 256
Alp Kutlug Külüg Bilge Kağan 249, 256

Alp Külüg Bilge Kağan 249, 256
Alp Salçı 238
Alp Süngüş 238
Alp Tarkan 238
Alp Tegin 238
Alp Toğrıl 238
Alp Turmış 238
Alp Tutuk 238
Alp Urungu 238
Alp Yerçi 237
alpagu/ alpagut (Tek başına düşmana saldıran ve hiçbir yandan yakalanmayan bir kişi; önden hücum eden yiğit) 238, 239
Alpı ve Erdemiyle İl tutmuş, Alp Arslan, Kutluğ, Kül Bilge, Tengri Han 267
Alplar Başı (Kazan Begin unvanı) 237
Altan Terme 117
Altay Dağları 45, 54
Altay Kavimleri 226
Altay Masalları 106
Altay Şamanizmi 45, 179
Altay şamanları 49, 209
Altay Türk Destanları 72, 252
Altay Türkleri 36, 95, 179,
Altay-Yenisey Destanı 156
Altaylar 74
altı köşe 317, 320, 323, 324; a. komutanları 317, 320; a. komutanlıkları 323; a. prensleri 317
altı yol 301
altın/ altun 90, 113; a. Buda heykeli 322; a. taht (altunlıg örgi) 113, 158, a. çadır 113, 114, 117, 125; a. etig (altınlı süs) 158; a. ev 92, 93, 113, 125, 157; a. hakanlık kadehi 117; a. kuşak 276; a. otağ 113, 156, 157; a. urug 115; a. kemer 157, 158, a.-lu kırmızı kemer 138; a.-lug bel bağı 158
Altın Yış 54
Altınordu 276, 298, 305
Altun Yaruk 30, 38, 78, 150, 237, 244, 246
ana ailesi 66, 338
ana toprak (toprak ana) 54
Anadolu 22, 23, 24, 25, 51, 54, 74, 79, 87, 88, 107, 119, 123, 125, 126, 127, 152, 153, 155, 208, 211, 223, 228, 231, 249, 250, 251, 254, 258, 259, 261, 266, 269, 270, 271, 273, 287, 288, 289, 292, 293, 296, 300, 301, 302, 305, 326, 330, 339
Anadolu Selçuklu Devleti 121, 292, 302
and 89, 107, 191; a. iç- 90; a. ve yemin 89, 191, 202; hizmet isteme a.-ı 90; bağlılık ve sadakat a.-ı 101; barış a.-ı 107
Ankara 192, 208,
Anlo 135
anyıg / ayıg (kötü) 243; a. bilig (kötü bilgi) 243; a. kişi (kötü kişi) 243; a. köngül (kötülüklerle dolu gönül) 244
Apa Kağan 135
Apar 52
Apurımlar 274
Arapça 80, 153, 168, 187, 191, 192, 197, 198, 199, 205, 206, 207, 219, 220, 221, 223, 231, 235, 245, 265, 301, 335
Araplar 50, 131, 208
Argu Türkleri / Argular 208, 209, 277
Argun Aka 303
arhant (aziz) 262
arıg / arı (temiz) 188; a. dirlik (temiz yaşama) 205; arınmış yer (Arz-ı Mukaddes; Beytü'l-Mukaddes) 209; aslı a. 188; ked a. (çok temiz) 198
arıglıg/ arıklık (Arılık, temizlik) 188, 198, 204
arık-ıduk (Arı ve Kutsal) 205
arkış (Kervan) 127; - terkiş 127
Arslan Han 275
Artuk Bey 66, 122
asa (Tuğ) 90
Asım Efendi [Ayıntaplı Mütercim Asım Efendi] 127, 187, 191, 192, 231, 265
asker 24, 124, 126, 127, 133, 134, 135, 138, 139, 149, 151, 166, 239, 257, 269, 276, 292, 304, 307, 314, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 336, 337 a. meclisi 127; a. sevket- 149; bilgin a.- 315; düşman a.-i 238, 239, 257; köle a. 328; yaya a. (yadag sü) 331
askerî (askerlikle ilgili, askere özgü) a. birlik 22, 87, 88, 114, 153, 162, 165, 302, 329, 331; binlik a. teşkilât 329; a. düzen 162, 325; a. garnizon 271; a. teşkilât 330; ondalı

a. teşkilat- 326; a.-yurtluk 306; a. koloni 332 a. idare 112; a. disiplin 105
askerlik 87, 101, 120, 121, 139, 229, 235, 260, 290, 293, 297, 304, 306, 307, 308, 319, 331; a. düzeni 248, 271, 302, 313, 326
aş ye- (aç kişileri doyurmak-) 154, 156
Âşık Hasan 36
Aşina / Aşina Ailesi 65, 66
at 99, 102, 106, 115, 116, 121, 122, 156, 157, 171, 253; a. vermek 155, 156; a. yeti (üstem) 117; a.-çobanları 339; a. salmak 128; a. sürüsü 146, 153, 157; a. üzerinde yargı 308; a. yarışı 122, 123, 140; a.-ın dizginleri ele alma 276; a.-lı birlik 331; beyaz a. 138; beylik a. 155, damga a. 117; devlet a.-ı 123; özlüg a. 155; yügrük a. (iyi koşan, herkesi geçen at) 250; erikli yüğrük a. 264; a.-lı kavimler 21, 34, 35, 302; hayvancı a.-lı kavimler 269; atlı Türk kavimleri 35, 165, 271
At-Baş Kalesi 272
ata kültürü 101 (bkz. ata mağarası 89, 102; ata ruhu 42, 44; atalara kurban 101)
ata orunu (babanın mevkii) 255
Atabetü'l-Hakayık 201, 204, 206
ata- (ad vermek) 255
Atlıg (adlı, ünlü) 256; a. kişi (adlı kişi) 196; a. külüg (ünlü alp) 234
Attila 66, 106, 325, 328, 329, 330, 338
Attila Devleti 328; Attila Hunları 106
Avrupa 138, 139, 324, 325, 326, 331, 333
Ay 35, 37, 38, 68, 78, 83; siyah - 95
Ay Han 31, 52, 68, 220, 236, 255, 338
Ay Tengri 68, 77, 78, 181; a.-de kut bulmış 77, 78; a.-de ülüg bulmış 77, 78
Ay-Toldı (Ay Doldı) 220, 255
ayag / ayak (kadeh) 116, 117
ayguçı (vezir) 124, 152; Ulu - 247
Ayıntap 338
ayıt- (söylemek) 124
azad et- (boşamak) 156
azlık 151
Azmî Baba 36

B'm (Sğd. ışık, nur) 180
Babür 298
Babürnâme 120, 154, 276, 297
Badai 117
Baga Tengriken 173
bahadır 188, 206, 235, 236, 237, 238, 267
bahadırlık 193 (bkz. alplık),
bahşiş 120
bak- (devlete bağlanmak ve itaat etmek) 275
Balak Gazi 138
Balasagun 273, 327
Balbal 238
Balkanlar 293
Ban Evlü 69
Bang [Willi Bang-Kaup] 30, 38, 44, 72, 111, 150, 185, 241, 243
banla- (sabah ezanını okumak) 277
Banu Çiçek 122
Baranas 239
Barçuk-Art Tegin 330
barguçı 202
barım (varım, mal varlığı, servet) 157; -ını 157 ; -lı 157
barış kazanı (1. akit kazanı; 2. düğün toyu kazanı) 107
bark etgüçi (bkz. bitig taş)
barman (ferman) 228
Basat 119
baskak (maliyeci) 303, 326
basut (arka, destek) 182, 234; inâyet b. 182, 234; küç b. 207, 258
baş rahip 100
başkomutan 137, 315, 326, 334
başkomutanlık 319,
Batı Göktürk Devleti / Batı Göktürk Kağanı 65, 134, 163, 229, 270, 272, 274, 325, 331
Batı Göktürkleri 134, 229, 272
Batı Hunları 328
Batı Liang Devleti 64
Batı Türkistan 27, 101, 134, 148, 157, 158, 161, 162, 163, 208, 271, 272, 273, 276, 319, 322, 333, 349; b.-lılar 132, 327; b.-lı tüccarlar 292
Batı Türkleri 95, 168, 202, 203, 212, 214, 221, 222
battal (alp) 235

Battal Gazi 235
Batu / Batu Han 114, 307, 326
bay (zengin) 144, 153, 155, 156; b. barımlı (bay, zengin ve varlıklı) 157
Bay İnal (Baynal) Noyan 304
bayagut (zengin) 211; atlıg b. 211
Bayagutlar 262
Bayan Çur Kağan 45, 84, 150, 157, 173
Bayan Çur Kağan Yazıtı 46, 59, 149
Bayan Noyan 299, 304
Bayat (Tanrı) 182, 205, 233, 258, 337; b. bersü küç (Tanrı güç versin) 258; b. yarlığı (Tanrı yarlığı) 224, 227
Bayındır Han (Han Bayındır) 100, 103, 105, 107, 110, 112, 113, 114, 128, 242, 337
Bayırku Yeri 53
Bayırkular 53
bayıtgu (fakiri zenginleştirmek) 153
Baykal Gölü 137
bayrak 105, 273, 332
bayram 110, 122 (bkz. kurultay); bahar b.-ı 102; yeni yıl b.-ı 100; ilkbahar b.-ı 100; güz b.-ı 100; saya b.-ı 152; büyük b. kurultayı 100
Bazin [Louis Bazin] 180
Becene 337
bediz (süsleme) 148
bedük (büyük) 205; b.-rek (daha büyük) 205
bedüklik(g) 24, 28, 242
Beg / Bey 55, 58, 73, 90, 111, 128, 132, 138, 151, 162, 196, 210, 211, 212, 221, 236, 241, 249, 256, 262, 286, 294; b. sözü (savı) 103, 230; b.-ler divanı 108; b.-ler katı (beğler yanı) 105, 195; b.-ler meclisi (konseyi) 111, 127; b.-li milletli 166; b.-lerin karası (beye bağlı olan halk) 197; acuncu b. 40; b. erki 263; Oğuz b.-leri 103, 110, 111; İç Oğuz b.-leri 112, 128, Taş Oğuz b.-leri 103, 111, 128, 154; b. toyu 103; *kut ol b.* 211
Beg Çur (Mo-Ch'o)
beglik 66, 87, 88, 166, 198, 249, 250, 263; b.-lik at 155; b.-lik erki 263; -
bekavul 111
beki 164
belgü (işaret, nişan) 242; adsız b.-siz 256; kut b.-si 205, 242
Benggü / Bengü (ebedi, ölmez) 226; b.- taş 229; b.- il 18, 65
bereket kültü 122
Berezin [İlya Nikolayeviç Berezin] 297
Berge Yazıtı 54
beriş (veriş, bağış) 120
Berke Han 276
Besim Atalay 124, 127, 190, 195, 228, 250, 253
Beş Kurtga 73
Beşbalıg / Beşbalık 230, 273
Beşbalıglı Uygurlar 247
beyaz elbise 138
Beyreg / Beyrek 119, 122, 155
bilecen [bkz. Bilgiç]
bilge (âlim, hâkim, âkil; başkan, hoca) 245, 248; b. beg 249, 250; b. bilig (bilge bilgi; bilgelere göre bilgi) 243, 246; b. biliglig (bilge ve bilgili olma) 59, 193, 246; b. bükü (bilgin ve filozof kimse) 251; b. erenler 248; b. eren savları (atasözleri) 247, 248; b. kağan 162, 165; b. kişi 24, 33, 38, 126, 228, 248, 249; b. sözü 245, 246, 248, 249, 251; b. törüçi (bilge töreci, bilgelik kanununu bildiren kimse) 246; b. ve tanrıça hatun 184; bögü b. 251; derin b. 250; edgü b. kişi 249; köni b. bilig (gerçek bilge bilgisi) 246; külüg b. 250, 256; uluğ b. 248; uzakı b. (eski zaman bilgeleri) 250
Bilge Buka 247
Bilge Kağan 28, 33, 45, 46, 52, 57, 79, 80, 83, 84, 144, 145, 146, 147, 149, 152, 157, 159, 160, 169, 170, 173, 201, 217, 225, 228, 229, 230, 233, 235, 245, 249, 252, 258, 269, 281, 282, 298, 316, 320
Bilge Kağan Yazıtı 46, 50, 59, 89, 145, 155, 174, 175, 229, 238, 241, 253, 258, 261, 281
Bilge Kutlug Kağan 249
Bilge Tonyukuk (Vezir Tonyukuk) 124, 247, 249, 250, 256, 261, 291, 316, 327
bilgelik /bilgelig 24, 28, 242
bilgiç 249
bilig (1. bilgi; 2. sekreterlerin kanunlarla ilgili olarak tuttukları notlar; 3. hakanın ölümünden sonra toplanan yasa maddeleri)

296, 297; anyıg / ayıg b. (kötü bilgi) 243; b. bilme (bilgi sahibi olma) 186, 205, 241; b. bilmez kişi 241, 245; b.-siz (bilgisiz) 241; b.-siz kişi 186; doğmaz batmaz b. 243; et-öz b. 243; köngül b. 243; köni bilge b. (gerçek bilge bilgisi) 246; köz b. 243; öd b. 243; til b. 243; tuymak b. 243
bilikli / biliklü (bilgelik) 24, 242, 247; b. Oğuz (Dede Korkut) 24, 242, 247, 251
biltürgülük (elçi ile gönderilen bir emir) 228
bilür / bilir kişi 244, 249
Bin Bulak 272
binbaşı 329, 330
binbaşılık 330
Birinci Göktürk Devleti 292, 333
Bismark 32
Bitig Taş (Yazıt Taşı) 148; b- etgüçi (bark etgüçi/ taşa yazı yazan) 148
bitikçi (mâliyeci) 303
Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri [*Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*] 306
Bizans 113, 132, 156, 158, 161, 271, 274, 292
bod (boy; halk) 53, 158
Bodhi (Aydınlanma) 243
Bodisatv (Buda olacak kimse) 128
bol- (olmak; bulmak) 76; Tengride b. 76, 77, 217
Bombaci [Alessio Bombaci] 76, 77, 83, 84, 179, 180, 186, 202, 351
Borogul Noyan 52
boşgur- (öğretmek, teşvik etmek) 244; b.-muş 283
boy beyi 92, 101, 105, 161, 319, 320, 329; Türkmen b. 161
Bozok 103, 115, 121, 324
bögü / bügü (1. bilgin, akıllı ve hâkim; 2. Filozof, Sihirbaz) 220, 244, 251; b. bilgisi 251, b.-ler kuvragı (bögüler meclisi) 250
bögülüg 251
Bögü İlig (Bögü Han, Bögü Kan) 250
Bögü Kağan 144
bögüle- (bilgi ile donatmak) 251
böri (kağanın muhafız tümeni) 332
börk (hayvan postundan yapılan başlık) 276; kırmızı b. 138; Tatsız Türk olmaz, başsız b. olmaz 276
Brockelmann [Carl Brockelmann] 29, 106, 124, 126, 127, 143, 147, 208, 211, 220, 221, 228, 232, 239, 242, 244, 248, 250, 251, 253, 261, 265, 277
Bucir 304, 308
buçur- (buyurmak) 224
Buda 23, 37, 39, 58, 84, 117, 126, 128, 147, 210, 211, 214, 233, 246, 247, 251, 253, 255, 258, 262, 263, 267, 287, 291, 300, 322
Buda Dini / Budizm 38, 57, 126, 243, 250, 263, 291
Budist Türkler 233, 243, 263; Budist Uygur Türkleri 53, 237
Budraç 239
budun (Halk, Kavim, Millet; Türk Budun) 44, 45, 46, 50, 80, 126, 138, 152, 158, 159, 160, 167, 170, 172, 196, 197, 210, 211, 216, 232, 233, 252, 267, 270, 362; kara b. 173, 227; kara kanug b. (kara kemikli millet) 160; kara kemik b. (halk) 160, 172; Soğday b.-u 148; Türk b. 32, 35, 44, 53, 57, 131, 145, 351; Türk Sir b. (yalnızca öz Türk olanlar) 53; ülüglü b. (talihl, kısmetli millet) 216; Az b.-ı 44; Kırgız b.-ı 44, 45; Tarduş b.-u 225; b. ter- (milleti düzene koymak) 126; .-ug egideyin (milleti onarayım) 144; b. bulgakı (milletin bulanıklığı) 174; az b.-ug öküş kıltım 152
bulanma (karışıklık) 173, 174
Bulca Han 65
bulgak (fitne) 173 (bkz. bulanma); b. günü 174; suv .-ı (su bulanması) 174; yavuz b. (büyük fitne) 174
bulgan- 173; b.-dı 174 (bkz. bulanma)
bulganç 173, 174 (bkz. bulanma)
bulgaş 174 (bkz. bulanma)
Bulgay 108,
Bulgay Aka 297
bulung (dört bucak) 225; b.-da 253; b. buçgak (bulun bucak, dünyanın dört bucağı) 50
Bumın Kağan 35, 36, 41, 56, 58, 73, 88, 94, 147, 169, 252, 282, 305

bun (sıkıntı) 175, 176, 244; b. demi 175; b. günü 175
bung (sosyal sıkıntı) 53, 175, 176
Burkhan / Burhan (Buda'nın Adı) 184
Burkhan / Burhan Kutı (Buda hazretleri; Buda'nın kutluluğu) 184, 185, 188, 194, 195
Burla Hatun 154
Bursa 24
Busbecq (Ogier Ghiselin de Busbecq) 115, 125
buyruk[1] [bkz. yarlıg] 150, 156, 162, 193, 223, 226, 228, 229
buyruk[2] (Büyük Memur) 162, 165, 223, 239, 262, 316
Buzraç. (Bkz Budraç)
Büke (Pehlivan) 237
Büyük Hatun 117
Büyük Hun Devleti (Büyük Hun İmparatorluğu) 35, 50, 52, 64, 67, 107, 108, 109, 134, 140, 151, 152, 245, 253, 271, 274, 294, 304, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 323, 327, 329
Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi 35, 67, 108, 109, 253, 294, 304
Büyük İskender 26

Caca Bey Vakfiyesi 73
Caferoğlu [Ahmet Caferoğlu] 38
Camuka 71
carguçi (bkz. yargucı)
carlık (Mğl. imparatorun resmî devlet emri) 226; c. ügülemü 226, 228
Carpini [Plano Carpini] 95, 114, 117, 338
caya'an töreksen (Mğl. kadere bağlı doğum) 82
Cermen İmparatorluğu 32
Cermen Taktiği 328
Cermenler 21, 34, 313, 325, 328, 332, 333; Doğu c.-i 21
Chao Tê-Yen 292
Ch'engli Ku-tu 213
chi-hsiang (Kut) 183, 187, 376
Chih 246,
Chih-Chih 319
Chin-Ji-Ti 294
Chou Sülalesi 35
Chung Hang-Yüeh 112
Chung Kuo (Orta Devlet, Çin) 36
Chü-Chü Boyu 321
Chü-Lin boyu 320
chünfa (Çn. ordu kanunu) 296
Cici Han 108, 140
cihân imparatoru 94, 132; cihân imparatorluğu 31, 95, 132
Clauson [Sir Gerard Clauson] 173
Comitatus (hükümdar maiyeti ve çevresi) 331
Contai Mergen Halk. 111
cüdd (Ar. kut) 231
Cüveynî 71, 95, 117, 250, 297, 304

çab (bkz. çav); ç. eşi 237, 256
çadır 49, 52, 102, 107, 114, 119, 122, 125, 128, 136, 156, 163, 164, 339; ak ç. 115, ala ç. 154; altın ç. (altın terme) 113, 114, 117, 125; büyük ç. (yeke çaçır) 114; gök ç.-ımız 26, 49; kara ç. 115; kırmızı ç. 115; konuk ç.ı 339; ölü ç.-ı 122; selâmlık ç.-ı 339
Çağatay 94
Çağatay Kültür Çevresi 119, 120, 127, 154, 168, 301
Çağatay Sözlükleri 111
çalıg (gan veya beylerin halka haber vermeleri) 228
çapan (elbise) 156
çapar 225
Çarlık Rusyası 33
çav (şöhret, ün) 205, 242, 254, 256; ç.-lı 256
çavık- (ün sahibi olmak) 254
çavlan- (ün bulma) 196
Çavlıg-Külüg 256
çerig (1. orduyu düzenleme; 2. atlar ile eyerleri düzene sokma) 149, 296; ç. etmek 149
çertil- (uzaklaşmak, kaybetmek) 219; kut ç.-ür 219
çete 132, 134, ç. reisi 133, 139
çıray (yoksul, fakir) 153
Çigil 263; Ordu-ç. 263
Çimkent 272
Çin 21, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 42, 43, 52, 53, 56, 58, 59, 63, 72, 74, 75, 83, 84, 101, 102, 107, 108, 121, 137, 138, 139, 140, 144, 145, 155, 158, 162, 169, 170,

172, 174, 180, 182, 187, 188, 193, 201, 204, 205, 206, 208, 209, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 224, 241, 245, 246, 247, 250, 252, 253, 265, 284, 290, 291, 292, 293, 294, 305, 308, 318, 319, 321, 322, 323, 328, 331, 333, 334, 336; Ç. elçisi 42, 84, 108, 133, 136, 137, 138, 153, 294, 303, 307; Ç. felsefesi 43, 174, 216, 217, 224, 245, 265; Ç. İmparatorluğu 230, 271; Ç. imparatoru 27, 33, 35, 36, 43, 46, 58, 59, 67, 68, 69, 74, 77, 83, 84, 93, 102, 103, 106, 131, 132, 133, 137, 138, 145, 151, 158, 183, 204, 214, 215, 219, 224, 245, 265, 294, 327; Ç. tarihi 35, 63; Ç. töresi 284
Çince 23, 29, 30, 35, 38, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 89, 91, 93, 94, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 111, 118, 126, 127, 133, 135, 143, 149, 150, 183, 184, 187, 209, 213, 215, 217, 219, 226, 227, 229, 230, 232, 235, 244, 245, 265, 286, 295, 296, 316
Çingiz Han 22, 43, 66, 70, 74, 76, 87, 94, 95, 100, 104, 105, 108, 110, 111, 114, 115, 117, 118, 125, 131, 132, 138, 139, 147, 150, 151, 154, 228, 229, 247, 258, 271, 275, 288, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 304, 305, 307, 308, 326, 328, 329, 330, 338
Çingiz Han Devleti 23, 52, 65, 71, 82, 92, 93, 97, 100, 105, 110, 111, 114, 115, 117, 118, 125, 131, 132, 138, 139, 224, 225, 226, 229, 247, 258, 286, 295, 296, 298, 299, 302, 303, 307, 308, 338, 353
Çingiz Han Kutadgu Biligi 299
Çingiz Han Yasası 288, 297, 298, 299, 302, 304
çinkay 105
Çinli 26, 27, 33, 34, 63, 64, 68, 83, 102, 112, 132, 133, 134, 138, 213, 244, 273, 285, 291, 292, 294, 322, 327
çoban değneği 179, 209
Çoyın Alp 236
Çöngeller 34
Çulohou Kağan 91, 135
Dağ Han 31, 338
dağ ruhu 45
damga 87, 104, 105, 110, 158; d. at 117; kızıl d.-lı yarlıg 227
davul 100, 112, 134, 272, 273
De Groot [Jan Jakob Maria de Groot] 63, 64, 67, 68, 102, 106, 107, 314, 317, 319, 320, 321, 324, 327, 329, 330
Dede Korkut 24, 54, 66, 89, 100, 101, 103, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 115, 119, 122, 123, 125, 146, 151, 152, 154, 156, 242, 247, 250, 251, 255, 266, 296
Dede Korkut Kitabı 22, 24, 54, 107, 110, 111, 115, 127, 128, 153, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 250, 251, 255, 274, 276, 277
defter 92, 140; d. tutma 140
defterdar 112; baş d. 115 , 303
Deli Dumrul 119, 154
Deli Karçar 112
Demir Kapı 148, 162, 163
Demir Kazık (Kutup Yıldızı) 34, 49, 74
Dengizik 338
Deniz Han 31, 338
derik (toplantı) 126
deril- (toplanmak) 125
derim (toplantı) 97, 125; d. evi (toplantı yeri, düğün evi) 125
Derleme Sözlüğü 192, 208, 287
dernek (1. Oğuzlarda yemek, içmek meclisi; 2. toplantı) 97, 100, 125, 127, 150, 154; düğün-d. 127; d. yeri 127
Destgâh (Saray İdaresi) 120
Destûrü'l-Kâtip Fi Tâyini'l-Merâtip 299
deve 57, 123, 127, d. güreşi 123; d. ile buğra 123; d.-den buğra 154; eğri d. 157
devlet (il) d. töresi 286; d. disiplini 290; d. düzeni 27, 33, 161, 248, 263, 284, 285, 287, 296, 300, 305, 329; d. gücü 259, 285; d. kurı (devlet kuşağı) 198, 199; d. kurma 147; d. kuşu 187, 204, 218; d. kutu 167; d. nöbeti 10, 199; d. toyları 154; d. ve töreyi kazanma 159; d.-halk toplantısı 102; d.-i kazanma 159; d.-i tüzmek 168; d.-in sürekliliği 113, 138; d.-in toprağını tutma 170; din ve d. kurultayı 122; din-d. top-

lantısı 123
devletli ol- (ikbâl ve saadet sahibi olmak) 187
devşirme 150, 328, 329
Dış Oğuz / Taş Oğuz 54, 100, 101, 103, 107, 111, 112, 113, 128, 154, 274; D. begleri 103
dîhkan (vali veya muhtar) 249
Dingelstedt [Victor Dingelstedt] 104
Dirse Han 154, 156
disiplin 24, 26, 105, 114, 165, 166, 206, 302, 335, 336, 337, 338; d. ve düzen 165
divan 88, 100, 105, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 257, 274, 298, 303, 306, d. toplantısı 108; ağır ulu d. 100, 112, 113; beyler d.-ı toplantısı 108; elçilik d.-ı 108; savaş d.-ı 107; Tanrıların d.-ı 128
Dîvân-ı Hümâyûn 112
Doğu Türkistan 120
Dokuz Oğuz / Tokuz Oğuz 45, 57, 58, 94, 145, 150
dolunluğ (kemâlât) 187; d. ve tükellig 187
donlu (elbiseli) 153; kara d. derviş 154
dörben nokay (dört köpek, Çingiz Han'ın maiyeti) 331
dört köşe / tört bulung (dünya) 33, 49, 50, d. komutanlığı 317, 323
dört külüg 331 (bkz. dörben nokay)
dünür boyu 318, 319, 320, 321

eb /ev 163 ağban e. 112, 113; il e.-i (devlet evi) 149
Eberhard [Wolfram Eberhard] 31, 34, 43, 121, 122, 321
Ebülgazi Bahadır Han 120, 278
eçi (ağabey) e.-me 266
eçüm apam (atalarım) 35, 44, 305
edgü (iyi) 195, 196, 198, 205, 206, 237, 244, 265; e. at (iyi ad) 196; e. bilge kişi (iyi bilge kişi) 249; e. bol- (iyi olmak) 196; e. erdem (hizmet, iş ve güç ile ölçülen erdem) 205; e. erdemlig (iyi erdemli; iyi hizmet sahibi) 187, 206
edgülüg (iyilik) 205, 383
edin- (hazırlanmak, donanmak) 147, 165, 383
ediz (yüksek) 58, 70; e. tağ 70; e. arş 70; e. orunluk (yüce hakanların yeri) 70
edizlik 70, 74, 94
Efrasiyab 278
ege- (iyileştirmek)159
eğit- 143, 144
Eğitmiş Alp Kağan 144
Eğitmiş Bilge Kağan 146
Eğitmiş Kağan 144
Ejderha Kalesi 101 (bkz. Lung-ch'êng)
ejderha kültü 101, 383
ekinlig 157
El-Câhiz 293
el gün (halk) 228; eligünü 163
el yangınça (idaredeki örf) 301, 383
eli yay tutabilen kavimler 132
Emevî Devleti 131
Emir Bayan 299 (bkz. Bayan Noyan)
Emir Süleyman 242
Emirü'l-Menâkıb (Erdem Begi) 267
Encümen 127
Er Töştük 111
Er Töştük Destanı 111
erdem (Edeb ve Fazilet) 187, 244; er e.-im (erlik erdemi) 186, 206, 219, 266, 268; e. başı dil 243; e. iyesi (erdem sahibi, sâhib-i erdem) 188, 206, 266
Erdem Begi 244, 267
erdemli / erdemlig 219; E. törü (Buda'nın kanunları) 287
eren (özel muhafız) 266
Ergenekon 102
Ergenekon Destanı 49, 65
Erikli / erigli (becerikli) 264; e. Oğuz 261; e. savaş 264; e. yağı (düşman) 261, 264; e. yüğrük at 264; e. kuvrag (güçlü rahipler birliği ve ibâdet topluluğu) 126
erk (güç, kudret) 261, 283; e. sürmek 263; e. tap- (erk bulmak) 263; e. Türk 12, 261, 262; e.-siz 264
Erkin 271
Erkli / erklig (güçlü) 170, 207, 258, 262, 263, 267; e. Türklüg (çok üstün bir güce sahip olmak) 237, 261, 262
Erklig Kan (Han) 262

Erklig Türklüg Ulu Han (İlig) 262
Erksizlik 264
Erlik Erdem 157, 255, 266
Ernek 338
Ersel (geçici, kalısız, dönek) 197
Ersig-Külüg (erkek, yüğüt, ünlü) 256
Ertuğrul 213
Esgil 272
Eski Anadolu Türkçesi 38, 330
Eski Yunan / Eski Yunanlılar 22, 26, 31, 32, 33, 35, 58
et- (yapmak) 146, 147, 149, 167; e.-tim (düzenledim) 148, 149
etgüçi (yazan, yapan) 148
Evlen- (evlik almak) 144; e.-me ve söz kesme âkitleri 308
Evliya Çelebi 87

F. W. K. Müller [Friedrich W. Karl Müller] 30, 67, 68, 78, 80, 83, 84, 181, 213, 224, 258, 262, 295
Fa (Çn. Kanun) 105; fa-shih (kanun hocası) 246
Farsça 92, 113, 115, 116, 125, 127, 153, 208, 227, 249; 273, 276, 277, 299
Faruk Sümer 71
Fatih 24, 28, 66, 104, 122, 270
Fergana 271, 322
ferhunde (kutlu, mübarek, uğurlu) 191
ferruh (kutlu, mübarek, uğurlu) 191
Franklar 333
fu (Çn., Kut) 182, 187, 215, 216, 218; Fu-Ming (Kutlu Kader) 216
Fuad Köprülü 22, 88, 273, 304, 306, 309

garnizon 333, 336; askerî g. 271, Çin g. bölgeleri 336, g. tümeni 14, uç g.-u 332, Türk g.-u 332, 333,
Gazan Han 108, 275
gelenek halk g.-leri 24, 186, 298; g. değiştirme 291, 292, 293; devlet g.-i 183, 226, 240, 336; ordu g.-i 336
General Wei Lü 109
Geschichte des Chinesischen Philosophie 180, 208, 224
Geyikli Baba 164
giysi (don) 156; g.-siz 54
Geza Feher 116
gezek (sıra, bkz. *kezik*) 199
girme (dışarıdan gelip ailenin içine veya boya, cemaâta giren, yeni kişi) 278
Gobi Çölü 192
göç 64, 107, 115, 164; g. verme 275; g. öncesi kurultay 107
Göğün Oğlu 68, 83, 84
Gök Han 31, 337, 338
gök dini (gök kültü) 34, 35
Gök Hatun 183
Göktürk Destanı 65
Göktürk Devleti 26, 36, 45, 50, 52, 53, 64, 65, 67, 103, 134, 138, 147, 152, 235, 245, 252, 269, 270, 271, 272, 285, 292, 298, 316, 318, 325, 327
Göktürk feodalizmi 272
Göktürk Yazıtları 25, 26, 27, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 45, 46, 52, 54, 55, 56, 58, 65, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 93, 94, 124, 127, 131, 134, 138, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 181, 185, 186, 188, 189, 190, 193, 194, 206, 207, 208, 212, 215, 217, 218, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 233, 235, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 254, 255, 257, 259, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 271, 274, 275, 281, 282, 283, 286, 287, 298, 302, 305, 306, 316, 325, 331
Göktürkler 43, 45, 50, 51, 64, 84, 89, 90, 102, 110, 122, 137, 138, 146, 148, 209, 233, 271, 272, 294, 305
gör- (bağlanmak, itaat etmek) 275
Grodekov [Nikolay I. Grodekov] 339
Gurek 272
Gün Han 31, 52, 90, 104, 105, 113, 337, 338
Gün Batısı / Kurı (Batı) 51
Gün Doğuşu / Gün Çıkışı / Tüştük Çıkışı / İleri/ Öng (Doğu) 51, 69
Gün Ortası / Gün Yanı / Tüş Yanı / Beri (Gü-

ney) 51
Güney Çin 34, 247
Güneydoğu Anadolu 338, 339
Güneydoğu Anadolu Türkmenleri 339
Gür-Han 70, 71
gür-ulus (Mğl. bütün devlet) 71
Gürcü 275
Gürcü Kralı Yarguci 275
güz bayramı 100

Hacı Bektaş Menâkıbı 236
Haenisch [Erich Haenisch] 82, 118, 200, 226
Hafız Abru 113, 116, 227
hakan 18, 27, 40, 44, 134, 136, 137, 143, 149, 158, 173, 243, 246, 262; büyük h. 67; dünya h.-ı 40; h. kü'si (hakanlık şöhreti) 254; h. sözü (hakan emri) 226; h. töresi 305; Hun h.-ı 42, 44, 69, 89, 100, 101, 103, 107, 108, 109, 112, 122, 133, 136, 137, 138, 140, 145, 274, 304, 305, 322
Hakâniye Türkçesi 194
hakanlık 117; h. erdemi 267
Halep 307
halife 32, 155
halifelik 22
Hami 43
Hammer [Joseph von Hammer Purgstall] 24
Han An-Kuo 138
Harezmşahlar Devleti 223, 226
Harput Çarşısı 87
Hasan Hoca 247
hatun 194; h. kutı 194
havass (halka açık cuma günü ziyafetleri) 121
hayvan vergisi 118
Hıristiyanlık 33, 275
Hıtay (Liao) Devleti 70, 89
Hızır 72, 251, 254
Himalayalar 50
Hindistan 21, 153, 246
Hintliler 34
Hive 276
Hu-Han-Yeh 108, 140, 321
Ho-Su 112
Hoang-ti 70, 71
Hoca 247 (bkz. Hoço)
Hoço 247
Hotan 273
Hou-Tu (yer imparatoriçesi) 59
Hsia (Çin sülâlesi) 63
Hsien 76
Hsiung-Nu (Hun) 318
Hsü-Pu 320, 321
Hsüan Tsang 29, 134
Hu-Yen 320, 321
Hu 322
Hu'lar (Batı Türkistanlı tüccar Soğdlular) 292
Huluku Han 134
Hun İmparatoru 42, 315, 317, 321, 323
Hun Prensleri 103, 274, 307, 322
Hun Yargıcısı 304
Hunlar 22, 42, 52, 64, 68, 69, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 235, 253, 260, 273, 292, 304, 305, 307, 323, 328, 329
Hurşidname 277
hükümdar 40, 44, 58, 235, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 326, 327, 331, 332; Semerkand h.-ı 272; h. ailesi 315, 317, 318, 319, 320, 326; Hun h. 315, 319, 320, 321; Türk h.-ı 326, 331; Uygur h.-ı 330; vassal h. 332
hükümdarlık 93; h. sembolü 157, 198; h. ordusu 315
Hülegü Han 299, 308
Hüseyin Namık [Orkun] 30, 55, 145, 151
Hvarnah 179, 180

ıd- (göndermek) 44, 184
ıduk (kutsal, mukaddes) 183, 184; ı. et-öz (eti ve özü ile mukaddes) 214; ı. kutlug tınlıglar (mukaddes yaratılmış canlılar) 183, 211; ı. yer sub 46, 59, 164; ı. yerim 54
ıduk-kut (mukaddes kut; Uygur hakanlarının unvanı) 69, 183, 184, 191, 194, 213; ı. küni 210
Iduk-Kut Kün Tengriçe 184, 194
ıduk-kutlug tınlıglar (Mukaddes Yaratılmış Canlılar) 183
ıduklug (Mukaddes) 183
ıgaç (Ağaç) / Yagak Igaç (Ceviz Ağacı) 55
ıkta 270, 307, 318, 320

Irk Bitig 201, 209, 211, 233
Inal Yavı 92
Inançu Külüg Çigşi 256
Irkıl Ata / Irkıl Hoca / Irkıl Koca 26, 104, 105, 111, 247, 337
Isığ Göl 65, 274
Israztsov 22
Işbara Kağan 77, 83, 91, 92, 135, 224, 245, 290

İbn Hassul 293
İbn Mühenna 194
İbn Mühennâ Sözlüğü 175, 191, 222
İbrahim Yınal 161
İç Oğuz 54, 111, 112, 113, 128, 154, 274
içik 173
İdege Bey Destanı 156
idi (hakan) 44; i.-diz 44
idikut (bkz. ıduk-kut)
igidgen (yetiştiren) 143
İkinci Göktürk Devleti 125, 138, 150, 151, 155, 159, 170, 194, 195, 252, 285
il (devlet) 159, 160, 162, 167, 168, 170, 286; i. tutsık yer (devlet idare edecek yer) 53; i. başı 269; i. başlayu törü (devleti idare eden, başında bulunan töre) 286; i. beyleri 87, 88, 271, 302, 306; i. ebi (devlet evi) 149; i. emirleri 270; i. gider töre kalır 286; i. itmiş (milleti düzenlemiş) 149; i. örgi (devlet tahtı) 149; i. teriş (ili, devleti deren, toplayan) 45; i. töre 286; i. tut- (devleti tutup idare etmek) 160, 168, 169, 170, 286; i. tutsığı 171; i. tüz- 160, 168
İl Bilge Hatun/ İl-Bilge Hatun 44, 45, 170, 218
İl İtmiş Bilge Kağan 249
İl Kağan 138, 291, 292, 327
İl-Teriş Kağan 44, 57, 58, 125, 151, 158, 159, 160, 161, 170, 173, 195, 218, 252, 285, 298, 333
İl Tutmuş 77, 168, 258, 267, 286
İl-Tutmış Bilge Kağan 169
İl Ügesi Külüg Inanç Tutuk 256
İlhanlı Devleti 93, 199, 275, 299, 304, 305, 309
İlhanlılar 119, 275, 296, 299, 301, 302, 304
İlig (Hakan) 198; i. kutı 189; i. tut- (devleti tutmak) 169
İlk Mutasavvıflar [*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*] 273
ilteber 135, 271, 326, 334
imtiyaz 103, 318
İnan (Abdülkadir İnan) 44, 45, 90, 105, 107, 108, 111, 114, 116, 119, 123, 156, 164, 179, 180, 204, 208, 209, 211, 212, 217, 218, 274, 276, 278, 288, 297, 298, 299, 337, 338, 339
inanç 71, 239; i.-sız kut 222
İngiltere 31, 33
İpek Yolu 273
İran 21, 32, 36, 179, 180, 181, 198, 204, 208, 219, 220, 221, 222, 278, 292
İsâ 321
iskân 290; i.-ncı dervişler 164
İslâm fıkhı 304
İslâmiyet 23, 24, 25, 34, 37, 38, 44, 50, 57, 58, 65, 66, 72, 74, 100, 117, 119, 121, 152, 154, 156, 180, 181, 182, 186, 187, 188, 190, 191, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 231, 234, 241, 244, 247, 250, 251, 256, 262, 263, 265, 266, 268, 277, 287, 288, 292, 299, 300, 303, 327, 328
İstanbul 29, 329
İstemi Kağan 35, 36, 56, 58, 104, 113, 116, 147, 156, 158, 272, 282, 325, 327
istihkâm 330
İstiklâl Savaşı 23
isyan 174; i. ve tâbi olma kurultayı 107
İşim Mezar Yazıtı 54
iti ber- (düzene koymak) 147
iti-/it- (1. bir araya getirmek, toplamak, devşirmek, düzenlemek; 2. töreyi düzene, yürülüğe koymak) 145, 147, 149, 150, 167, 281
itig (süs) 150
itiglig (hazırlama, tamir etme, düzenleme ve reform) 150; i. nomlar törüsü (süslü ve yapıcı kaideler töresi) 287
İyi ve Kötü Prens 233

J. R. Hamilton 180, 186
Jih-Chu Chü-Chü 319

K. Shiratori 88, 213, 274
kadeh 116, 117; k. gezdir- 117; k. sun- 116; k. tut- 116; k. tutma töreni 116
Kadı Burhaneddin Divanı 296
kadıaskerlik 304, 309
Kadırgan Yış 54
Kadırkan Ormanı 162, 163
kağan 36, 46, 57, 68, 72, 73, 75, 76, 80, 84, 91, 94, 124, 134, 135, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 153, 218, 224, 226, 228, 229, 241, 249, 250, 252, 256, 257, 270, 285, 291, 292, 316, 325
Kalaç 92, 115
Kalküta Çağatay Sözlüğü 301
Kan Tengri 37
Kanglı 92, 115
Kanlı Yavı Han 275
Kansu 322, 330
Kânûn-ı Osmanî 104, 147, 298
Kaoçı 121
Kapagan Kağan 25, 46, 79, 83, 145, 285, 286, 298
kara (halk) 197; k. budun (halk) 227; k. kanug budun (kara kemikli millet) 160; k. kemik budun (halk) 160
Kara Han 116
kara mung (kara belâ) 175
Kara Sülük 164
Kara-Korum 65, 74, 105, 304
Karacaoğlan 50
Karaçı (Çingene) 278
Karahanlı Devleti 273, 327
Karahanlılar 39, 124, 210, 215, 220, 263
Karamanoğulları 270
Karaşar 273
kargan- (mubahele; karşılıklı beddualaşmak) 308
Karlık 92, 115
Karluk 275
Karluklar 134
Kaşgar 273
Kaşgarlı Mahmud 29, 37, 38, 44, 51, 55, 69, 71, 73, 74, 80, 99, 106, 112, 117, 119, 124, 127, 143, 146, 147, 148, 155, 166, 167, 168, 171, 173, 174, 175, 180, 181, 182, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 210, 219, 221, 222, 223, 228, 231, 232, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 245, 248, 251, 253, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 273, 276, 278, 286, 287, 293, 301, 308, 329, 362
kat (ululuk ve devletli olma) 195
Kâtip Çelebi 288
Katolik 32
Katolik Kilisesi 32
katun (hatun, kadın) 194, ögüm k. kutına 195, 196
Kavisnâme 121
Kayı 337, 338
Kayseri 192
Kazak Türkleri 22, 114, 339
Kazan 103, 107, 113, 114, 128, 154, 237
Kazan Beg 237
Kazan Han 107, 114, 128
kazancı (Aşçı) 115
kazgan- (kazanmak) 186
kedüt (hil'at) 117
kelginçi (aileye dışarıdan gelenler) 278
keng alkıng (uçsuz bucaksız) 69
kengeşür- (birbirine düşürmek) 124
kengeç 124 (bkz. kengeş)
kengeş (danışma, danışma meclisi, devlet meclisi, kurultay) 125; k. meclisi 165, 230; k. toyu 103; k.-çi (1. danışman veya danışıkçı; 2. öğütçü, nasihatçı) 124; k.-çi öge 124; k.-li 124; k.-lig bilig (danışıklı bilgi) 124; k.-siz bilgi (danışıksız bilgi) 124; k. ile öğüt alma 248; savaş k. 106
kengeş- (danışmak) 124
Kengü-Tarman 163
Kereit Devleti 114, 117
Kereitler 297
kergek bol- (gerek olmak, vacip olmak) 82
Kerülen 93
kesek (bkz. Kezik)
keşik (Mğl. kut ve kutluluk) 200
keşik (nöbetçi; bkz. Kezik) 199
kezik (1. sıra, nöbet, nevbet 2. Uygurca töre ve

kanun ile düzenlenmiş bir sıra) 199, 200; k. tizik (1. sıra ve mevki; 2. Buda dininin kutsal kitaplarında ermiş kişilerin diziliş ve sıralanışları) 200; k.-çe (sıra ve nöbet ile) 199; k.-inte barmak (kuşağına, sırasına varmak) 200
kılın- (yaratılmak) 56, 185, 220, 293
kılık (insanın sahip olduğu huy ve karakter, ahlâk ve sîret) 183, 185, 207, 219, 293; k. kılıncı (insanın karakterinden gelen davranış ve hareketleri) 207; k.-ı (karakteri) 167; k.-ı yorıkı (kılığı yürüyüşü) 207
kılınç (davranış; iş, amel) 186; k. yang (iş ve âmel, yöntem) 301
kılk (yaratılış ve karakter) 293; k. itig (Allah'ın özenerek yarattığı kimse) 293;
kılkı (insanların yarıtılışı, kılınması; huy ve davranış) 205, 212; k. arıg (huyu ve karakteri arı) 188; k. silig (temiz karakter) 293; k. tüz (uysal ve doğru kimse) 293; k.-m (karakterim) 221
kıl- (etmek) 147
kımız 116, 134, 154
Kınık 278
Kıpçak 92, 115, 192
Kıpçak Çölü 192
Kırgız 30, 44, 45, 51, 52, 72, 73, 122, 123, 125, 251, 259, 270, 339
Kırgız Şamanlar. 251
Kırgız Türkleri 51, 72, 73, 122, 123, 125, 259
Kırgızlar 45, 51, 113, 228, 236, 255, 278, 291
kırk kız 331
kırk yiğit 331
Kıtanlar 144
Kıtay Yeri (Çin) 53
kıv (baht, yazgı; talih ve fırsat) 181, 188, 192, 195, 201, 208, 210, 220, 254, 367
Kıvçak 192; k. kovı dünya (boş ve kof dünya) 192
kıvı / kuvı / kovı (boş) 192; 220; k. kut (boş kut) 182, 221; k. kut karıdı 221; k. er (talihsiz kimse) 209
kıyın (hüküm, karar) 308
kingşür- (birbirine düşürmek) 124
kişig (Kalmuklarda kut ve kutluluk) 200
kişi 107; adhın k. (ayrı kişi) 278; kişi oğlı (İnsan) 37, 185; k.-lerin kengeşi 125; yol yangılmış k. 300
kişilik 117
Kitanlar (Proto-Moğol) 106
Kül Tegin 52, 157, 245, 316
kobra- (toplamak, çoğaltmak) 150
Koca Mustafa Paşa 247
Kocalar 247
Koço 247
kolgan- (affetmesini dilemek) 191
kol- (rica etmek ve istemek) 191
koloni 332; zor yolu ile ko.-ler 332
kolordu komutanı 326
Kommentarlar 89
konar göçer Türkler 306
Konçuy 262
kon- (yerledim) 163;
kondurma 306; k.-durmak ve yurtluk vermek 161
Konfüçyüs 35, 40, 138, 240; K. felsefesi 40
konuk (misafir) k. aşı 339; k. çadırı 339; k. hakkı 119
Koppers [Wilhelm Koppers] 34, 35, 356
Kore 121
Korkut Ata 72, 247, 249, 251, 254 (bkz. Dede Korkut)
kosmopolitis 26
kosmos (kainat, evren; evrendeki varlıkların bağlı oldukları düzen) 26; macro-cosmos (kainat, evren) 38; micro-cosmos (canlılar) 38
Koşay Han 111
koşuğ (koşma) 194
Köge Na'ur (Mğl. Gök Göl) 93
Köğmen Dağı 44, 45, 54
Kögmen Yer Sub 45
köğ (şarkı) 167
Köğmen Yış 55
Kök Böri 72
Kök Buymul Togan (Gök Boyunlu Doğan) 210
Kök Tengri 37
Kök Türkler 162
Kök-Kayuk 254
Köketey 108, 122, 274

Köketey Destan. 108
Köl Erki Han 92, 113, 116
köni (doğru, gerçek) k. törü (gerçek töre) 288; k. yol (doğru yol) 300
Körgüz 303
körklüg (görklü, güzel) 207; yüzü K. (yüzü güzel) 188
körüg (Casus) 230; k. sabı 230
Kös Kaman 278
kötrüm (Taht) 58, 94
kötür- / köter- (1. yükseltmek, yüceltmek; 2. Tahta Çıkarmak; Yukarı Götürüp Tahta Çıkarmak) / 74, 94
Krader [Lawrence Krader] 22, 104, 114
Ku-li Prensliği 317
Ku-tu Hou 318, 319
Kubilay Han 247, 308
kubrat- (yükseltmek) 126
Kuca'ur 164
Kuça 273
kudız (dul kalan kadın) 157
Kuei-Jên (Soylu Kişiler) 112
Kula 192
Kunduz 272
Kuo-fa (Çn. devleti idare eden, başında bulunan töre) 286
kur (kemer) 199; k. kurma kuşak 198; k. kuşak 198, ölüm k.-ı (ölüm kuşağı) 200
Kur'ân 32, 34, 168, 215
kura- (görüşmek) 125
kurban (dinî veya bir amaç için kesilen hayvan) 89, 102, 103, 115, 137, 140, 154, 274; atalara k. 89, 101, 102; göğe k. 89, 101, 106; ırmaklara k. 43; ruhlara k. 101; k. âyini/töreni 101, 107, 110, 118; tanrıya k. 101, 137; tuğa k. 95; k. sunağı 101; ejderha k. 101
kur- (yaratmak) 148
kurmay 53, 332
kurt (bkz. böri)
kurtga (İhtiyar) 73; tengrilig k. (dindar ihtiyar) 73
kurultay 89, 92, 93, 97, 100, 110, 125, 154, 248; barış k.-ı 107; büyük bayram k.-ı 100; büyük k. 101; din ve devlet k.-ı 122; festival-k. 88, 102, 103; göç öncesi k. 107; güz k.-ı 100; ilkbahar k.-ı 140; isyan ve tâbi olma k.-ı 107; k. toyu 105; mahkeme ve yargı k.-ı 108; Mayıs ayı k.-ı 102; meşveret k.-ı 106; Oğuz Han k.-ı 115, 116; savaş k.-ı 106; savaş ve sayım k.-ı 101; sonbahar k.-ı 140; seçim k.-ı 92, 93; toy k.-ı 110, 140; yargı k.-ı 108;
kuşak 158, ip k. 198, 199; kur k. 157, 198; kur k.-lı 199; k. bağlama 199; altın k bağlama 276; boyuna k. asma 276
kut (devlet, ikbâl, saadet) 180, 183, 186, 187, 215, 220, 224; k. belgüsi 205; k. ber- (kut vermek) 202; k. bul- 195, 200, 201; k. bulmış tözünler (kutluluğa ermişler) 200; k. çertil- (kut uzaklaşması) 219; k. isteme 191; k. kıv (kutluluk; baht ve devlet ile ululuk) 181, 188, 192, 195, 201, 208, 210, 254; k. kol- (kutluluk dilemek) 202; k. kolun- (and içmek, yemin etmek) 191; k. kurı (kut kuşağı) 199; k. payı (kut payına sahip olma) 189; k. ülüg (devlet ve nasip sahibi) 189, 232, 368; k. ve k.-luluk 179, 181, 184, 185, 188, 193, 198, 200, 201, 208, 210, 212, 216, 218, 221, 231, 242; k. yülek 182, 221; k.-yülek (kut ve destek) 197; k.-un gelmesi 202; k.-un kaçması 202; kaçmış k. 202; kangim k.-ı (sayın veya majeste babam) 195; k. üleşi 189; k.-ça kıvça (kutunca, kıvınca) 193; k.-ı kopmış 203; k.-ı odhundu 203; k.-ı tapla- (kutu yâr olmak) 218; k.-u sön- 220; k.-u tut- 171, 202; k.-u uç- 204; k.-u çık- (ödü patlamak) 204; k.-un kopması 203, 204; k.-un tezmesi 203; k.-un uçması 204, 222; k.-suz (talihsiz) 208; k.-suz başlı (yağmaya uğrayan halk) 211; k.-suz ev 209; mengü k. (sonsuz kut) 196; ay ilig k.-ı (ey hakan hazretleri) 189, 195; ay k. bulgıçı (kut sahibi, kut bulucu) 195; vefasız k. 182, 219
Kut Tengri Hatun (Gök Hatun) 183, 194, 368
Kut Tengrisi (devlet ile kutluluk ve ikbâl Tanrısı) 183
Kutadgu Bilig 13, 29, 30, 39, 40, 44, 58, 69, 70, 72, 73, 111, 112, 117, 119, 124, 143, 144,

146, 151, 153, 154, 158, 159, 160, 166, 167, 170, 171, 174, 182, 183, 184, 188, 189, 190, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 230, 232, 234, 237, 238, 240, 242, 246, 248, 251, 254, 255, 256, 258, 261, 263, 265, 266, 287, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 304
Kutadgu Bilig-i Çingiz Han (bkz. *Çingiz Han Kutadgu Biligi*)
kutad- (sevindirmek ve mutlu etmek) 190; k.-mış kut bulmış (kutlanarak kut bulmuş) 190; k.-mış küç (kutlanmış güç) 190; k.-sın (kutlu kılsın) 190
kutal- 190
Kutalmış 190
kutan- (kutlanmak) k.-ı neng (kutlanmış şey) 190
kutlu 216, 218; k. av 209; k. ayak 211; k. çağ (kutlug öd) 210; k. ev 189, 209; k. gün 210; k. kadem 211; k. kıl- 203; k. kış 210; k. kişi 211; k. konuk (uğurlu konuk) 212; k. kul 211; k. olurdu çağ (öd) 197; k. otluk 189; k. sürü 209; k. ülke 209; k. yağmur 211; k. yurt 189, 209; k. yurt 189; k. yüz 211; ağzı k. 211; lisanı k. 211
kutlug (bkz. kutlu) 182, 183, 191; k. adgır (kutlu aygır) 210; k. berigli ilig (kutluluk veren hakan) 201; k. bolır öd 210; k. bolsun 77; k. kıvlıg (kutlu ve devletli) 211; k. kişi 196; k. kut (kutlanmış kut) 206; k. tog- (kutlu doğmak) 191; k. tonguz küni (kutlu domuz günü) 210; k. ülüglük 189; k. yay (kutlu yaz) 210; k. yayıg tebsedi (kutlu yazı kıskandı) 211; k. kut 190, 196; k. beg 76
Kutlug Hatun 247
Kutlug Tengri Hatun 183
Kutlug Kağan 285
Kutlug Tegin 211
Kutlug Beg76
kutluluk 76, 183, 220
Kutub 74; kutubların kutubu (Muhammed) 74
Kutup Yıldızı 33, 36, 49, 74, 288 (bkz. Demir Kazık)
kuvrag /kuwrag (Divan, toplantı, toplantı yeri) 125, 126; azmış k. (yolunu şaşırmış topluluk) 126
kuvra- (toplanmak) 125
Kuz-Ordu 273
Kuzey Çin 34, 43, 63, 102
Kuzey Türk Destanları 122, 248
kü[1] (İlâhi Bir Islık, Bir Nefes veya Tanrı Yeli) 252; k. eşit- 252
kü[2] (ad, ün) 170, 196, 205, 242, 253, 254, 256, 267; k. at (ünü ve adı) 253; k. tut- 253
küç (güç ve gerekli enerji) 181, 258; k. birtük (güç vermek) 186; k. küsün (güç ve cesaret; büyük devlet gücü) 207; k. basut (güç ve destek) 207; k. er (yiğit) 257; k.-süz sav 190, 258
küçek (zorba) 259
küçemçi (zâlim kimse) 259
küçe- (zorlamak, zulmetmek, baskı yapmak) 259
küçen- (güç göstermek) 259
küçeş- (yağmada kaşılıklı olarak yardım etmek) 259
küçlüg (güçlü) 182, 258; k. katıg (güçlü ve katı; büyük devlet gücü bkz. küç küsün) 259; k. men 258
Küçlüg Bilge Kağan 249, 258
Küçük Şad 320
Kül Tegin 52, 157, 245, 316
Kül Tegin Yazıtı 29, 126, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 249, 253, 255, 285
Kül-Erkin 272
Küli Çur 237, 247
Küli Çur Yazıtı 29, 151, 170, 237, 247, 253, 256, 267
külüg (adlı, sanlı, ünlü, şöhretli) 77, 252; ölmez k. 256
Külüg Apa 256
Külüg Bilge 250, 256
Külüg Çur 256
Külüg Urungu 227
Kün Ay Tengride Kut Bulmış 68
Kün Doğdu 287
küng (câriye) 155; k. künglüg 155
Kür Alp 238

Kür-Dağ / Kür Tağ 71, 163
Kür-Han 8, 70, 71
kür yürek (yürekli) 72
kürlüg 72
küü (yayılgan) 196
küvezlik 72
Küz-Han 71

Lan boyu 320
Lao-Shang 72
Latinler 333
Li Ling 292, 327
Lin-hu 122
Liu Mau-Tsai 56, 290
Lomakin 339
Lung-Ch'êng (Ejderha Kalesi) 88, 100, 101, 103

Ma-i 102
Macarlar 49
Mahmud Yalavac 308
Makedonya 32
Malazgirt Savaşı 268
mâliye 303
Manas Destanı 59, 107, 111, 116, 152, 156, 274, 277, 278
Manas Han 111, 156, 277, 278
Mani 73, 233, 251, 267, 287, 300
Mani dini 78, 210, 250, 258
Mani yazıları 192, 267
Maniah 132, 327
Marquart [Josef Marquart] 192
Masao Mori 314, 333
Mavi Gök 36, 37, 57, 94
meclis (saraydaki sofra) 120
melike (Ar., bkz. Terken)
Memlûk Türkleri 214, 222
Memlûkler 157
Mencius 215
menggü (Mğl. ebedî, sonsuz) 188 (bkz. Bengü)
Mengü Han 93, 108, 308
Mes'ud Beg 308
Mete 23, 42, 64, 67, 72, 77, 83, 93, 99, 106, 111, 112, 123, 131, 132, 137, 138, 139, 145, 147, 151, 152, 245, 257, 303, 306, 307, 313, 318, 320, 323, 324
mevâlî (köle) 131
Mevlid 23
mezâlim 303; m. dinlenmesi 303
Mezar Yazıtları 176
Mısır 138, 191, 194, 214, 222, 223, 231, 245, 266, 301
Mısır Türkçesi 124, 223, 245, 266
Mısır Türkleri 138
ming (yarlık) 82, 180, 182, 216, 217, 224
Mizânü'l-Hakk 288
Moğolca 30, 71, 118, 131, 154, 226, 278
Moğolistan 29, 30, 93, 315
Moğollar 82, 154, 276, 296, 299, 308, 328
Moğolların Gizli Tarihi 30, 71, 82, 118, 154, 226, 276, 295, 296, 297, 298, 301, 305
Moğolların İçtimaî Tarihi 22
Mohan Kağan 91, 134, 135
Möngge 226
Möngge Tengriyin Carlık Kan 226
Mönggeser 108, 304
Möngke Tengri (ebedi Tanrı) 76
Muhammed Hindu Şah 299
Muhammed Mustafa 202
Mukaddemetü'l-Edeb 30, 223, 226, 236, 249, 295
Mukali 52, 95
mung (sıkıntı, üzüntü) 175; m. emgek 175; m. tar 175
Muradım Destanı 156
muyan (sevap) 241
mühür 108

Nayman Devleti 297, 330
Naymanlar 297
Nizamü'l-Mülk 306, 326
nom (Buda dininin kutsal kitapları ve yazılı yasaları) 185; n. erdinig tutma (din akide ve törelerini tutma) 168; N. Kutı (Nom adını taşıyan mukaddes kitapların yüzü suyu hürmetine) 185; N.-layu (vaaz ederek) 227
nomçı (vaiz) 246; N. Bilge (vaaz veren üstad) 246
nomos (kesin ve iyi hayat düzeni; düstûrü'l-amel) 26, 31, 32, 35
noyan (Komutan) 303

Nuşibi 134
nutukçı 164

ocak (ev, aile ocağı) .-ın sönmesi 220; o.-ın varisi 334; o. beyi (bkz. od tegin)
od (ocak, evin ocağı) o. ağası 338; o. tegin 338, 339; o.-suz ev 209
Ogan (Ulu Tanrı) 263
Oğuz 24, 45, 65, 69, 71, 92, 112, 116, 125, 168, 223, 228, 236, 247, 251, 261, 278, 289, 305, 309; O. begleri 103, 110, 111; O. bilgeleri 250; O. kavmi 24, 69
Oğuz Bilge 247
Oğuz Destanı 21, 24, 26, 30, 31, 38, 49, 50, 51, 52, 63, 65, 66, 69, 72, 90, 92, 104, 105, 111, 113, 115, 116, 157, 224, 227, 228, 242, 247, 251, 257, 275, 278, 306, 308
Oğuz Han / Oğuz Kağan / Oğuz Ata 26, 49, 50, 52, 65, 72, 73, 90, 92, 104, 105, 111, 113, 115, 116, 121, 125, 163, 227, 228, 236, 275, 298, 299, 302, 303, 337; O. töresi 104, 298, 302, 303, 324, 337
Oğuz Türkçesi 97, 305
Oğuzlar 31, 113, 115, 145, 150, 209, 223, 250, 273
ok (yayla atılan, ucunda sivri bir metal bulunan ince ve kısa çubuk) o. atışı ve yarışmalar 121; o. atma eğitimi 121; o. gönderme 121; o. ve yaylılar 138; ok yarışı 121; o.-la toylara Çağırma 110; o.-ucu (davet için giden hizmetli) 110
oktur- (akla sokmak) 244
oku- (davet etmek) 110
olur- (tahta çıkmak) 93; o.-muş orun (oturulan taht) 93
On Ok 65, 66, 148, 229, 240, 270, 271, 272, 325
On Uygur 162
On-Begi 330
Onan 93
Onbaşılar 330
Ondalı Askerî Teşkilât 325, 326
Ong Kan 114, 117
Ongin Yazıtı 30, 225, 252
Ongun 238
Onlu Boy Teşkilâtı 325
On Sekiz Şad 333
oprak (yırtık elbise) 153
Or-Dağ 163
Or-Han 71
Or-Tag 71
Or-Tegin 71
ordal (Tanrı yargısı) 308
Ordu-Balıg 263
Ordu-Çigil 263
Ordugâh 114
Orhun 22, 29, 41, 45, 59, 65, 101, 117, 219, 225, 232, 329
Orhun Yazıtları 41, 59, 180, 181, 193, 195, 219, 232, 329
Orta Asya 21, 22, 32, 35, 42, 63, 64, 65, 74, 94, 113, 125, 140, 156, 212, 217, 236, 250, 269, 270, 271, 276, 277, 288, 289, 301, 302, 313, 318, 321, 323, 324, 327, 328, 330, 339
Orta Devlet (Chung Kuo; Çin) 36
Ortadoğu 153, 156
orun (mevki) 302 ata o.-u 255, o. ve ülüş 104; o. ve ülüş töresi 90, 114, 115; yer o. (makam, mevki) 105; ululuk o.-u 53; tamu o.-u 53; kara o. (mezar)53
orunluk (Taht) 94
Orus Yeri (Rusya) 53
Osman Gazi 66
Osman Turan 19, 23, 161, 165, 329, 372
Osmanlı Devleti 22, 25, 32, 34, 42, 65, 66, 88, 105, 132, 139, 208, 214, 273, 303, 305, 309, 315, 328
Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu 22, 88, 273
Osmanlı tarihi 132, 135, 140, 314
Osmanlılar 95, 107, 209, 211, 212, 223, 231, 266
otağ 49, 93, 113 ; o. tutmak 171; savaş o.-ı 114
Otağ-ı Padişahî 114
otruk (taht) 233
Otto Franke 21, 26, 31, 46, 70

öd (Zaman) 295; ö. bilig 243
ög (akıl) 205
Ögdülmüş (akıl) 299

öge (vezir) 124
Ögedey Han 94, 110, 114, 117, 118, 154, 298, 307
Öğürcik 103
Ölceytü Han 299
Önasya 37, 40, 49, 50, 65, 74, 94, 95, 288, 299, 308
Örf-i Sultanî 27
örgin (taht) 158
örü (Yukarı) 94
Ötüken 53, 54, 65, 74, 102, 214, 244; Ö. yeri 209
Ötüken Yış / Ötüken Ormanı 54, 214, 244
ötün- (arzetmek, sunmak) 124

P. Melioranskiy [Platon Mihayloviç Melioranskiy] 299
P. Pelliot [Paul Pelliot] 29, 70, 71, 73, 76, 77, 82, 83, 102, 114, 180, 247
P'ing-Liang 64
P'u-Sa 91
Papalık 22
Papaz 100
Parker [Edward Harper Parker] 213
payza 227
Pelliot [Paul Pelliot] 70, 76, 82
Pir Sultan Abdal 74
Pl. Carpini 114, 117
Po-Teng-Ning-li Dağları 102
polis (şehir devleti) 26, 32
Pontifex Maximus 100
Potsdam 332
Prusya 332
Pu-Lo 162

Rabguzî 191, 202
Radlof (Vasili V. Radlof) 29, 30, 39, 80, 93, 94, 106, 107, 111, 120, 122, 123, 127, 217, 234, 296, 301, 308, 330
Reşideddin 30, 70, 71, 73, 94, 105, 297
Roma 22, 27, 31, 32, 58
Rum halkı / Rumlar 161, 273
Rumeli 24
Rusya 53

sab / sav (buyruk) 228; s.-ım 228, 229; beg s.-ı 230; s.-ımın tüketi eşidgil 229; süçig s. (tatlı söz) 230
saçı (hakanların belirli günlerde para saöması) 55, 95, 158, 278
sağ bilge 133, 245, 316; S. prens 133, 316; s. prensliği 245
sağ kanat (devletin ve ordunun batı bölgesi) 313
sağrak sürdür- (kadeh tutturmak) 116, 119
sakış (sayı saymayı bilen kişi) 158
sak- (düşünmek) 203
Salur 103, 242
Salur Kazan 242
Samagar Noyan 304
Samskrta Dharma 287
samur (sansargillerden bir hayvanın postu) kara s. 157
sancak 95
sarı (imparatoluk sembolü olan renk) s. çizme 138; s. edük (kısa konçlı çizme) 138; s. (sarig) altın 157, 158
Sart (Türkistan'da yaşayan bir halk, Tacik) 277; eşekli S. 277; S.-nıng azığı arıg bolsa yol üze yer 204
Sartlar 277
Sasanî 32, 306
sav (bkz. sab)
savcı (büyük memur ve bilge kişi) 228
Sayram 163
Segrek 127, 237
selâmlık 339 s. odası 339
Selçuklu / Selçuklu Devleti 22, 25, 66, 88, 105, 115, 120, 132, 135, 148, 150, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 278, 293, 304, 305, 306, 308
Selçuklu Araştırma Enstitüsü 64
Selçuklu hanedanı 278
Selçuklu vakfiyeleri 305
Selçuklular 37, 107, 212, 278, 305, 309
Semerkand 272
shang (en yüksek, en ulu, en yüce) 73
shang-ti (yüce imparator) 74
shih (Başrahip) 246
Shih-Chi (Çin Kroniği) 324

Shih-pi Kağan 334
Shih-tu Ku-tu-hou 319, 320
Shiratori 88, 102, 103, 123, 140, 213, 274
shung-i (ahlâklı ve terbiyeli davranış, iyi komşuluk ve vatandaşlık) 295
sıçgan (Sıçan) 258
Sibirya 179, 186, 193
Sibirya Şamanizmi 179
Sienbiler (Proto-Moğol) 106
silik (pak) 205
Sino-Turcica 23, 247, 297, 308
Sır-Derya (Yençi Ögüz) 148, 273
So-Yin 101
sofra 119; s. (saba) takımı 117; s. âdâbı 115
Soğd (Orta Asya'da yaşayan bir hak) S. kolonileri 327; S.-lar 39, 273, 327
Soğdag budunu 148
Soğdca 273, 327
sol bilge beyi / prensi 52, 103, 245, 316
Sol Jih-chu Prensliği 317
sol kanat (devletin ve ordunun doğu bölgesi) 315; s. prensi / reisi 315, 321
sol ve sağ bilge prensleri 317, 324
Sol ve Sağ Jih-chu Prensleri 317
sol ve sağ kanat 313, 321
Sol ve Sağ Ku-li Prensleri 317
Sol ve Sağ Ku-tu hou 318, 319
Sol ve Sağ Wan-ku-tê Prensleri 317
soy 168; s. ve sop 168; s. komutanlar 317
soyluluk 38
söz kesme 308
sözleşü kengleşü (danışma görüşmeleri) 230
St. Julien 290
Stein [Sir Aurel Stein] 30, 243, 258
Su Wu 108
subaşı 271
sûfîler 74
Sui Sülâlesi 334
sultan 298, 307
Sultan Murad 162
sunak 101
sungu 103
Suriye 108
Sutra 228
Suvar Kul 278
Suvarcık 275
sü (asker) 149; s. eğir- (ordu kuşatmak) 268; süle- 149, 162
Sü-Başı 314, 320
Sübötey 307
Süleyman Çelebi 23
sürek avı 139, 151
Süryânî Mikâil 23, 37, 125

Şad 148, 160, 173, 195, 224, 225, 255, 269, 270, 271, 272, 307, 314, 316, 320, 326, 332, 333, 334
Şadapıt 238
şadılık çal- 113
Şadlık 225
Şalon Meydan Savaşı 328
Şamahı Kalesi 276
şaman 49, 89, 164, 193, 222; ş. töreni 89
Şamanist Türkler 209, 222
Şamanizm 158, 164, 179, 204, 209, 211, 217, 218
şapkalı ve kemerliler (Çin halkı) 138
şehzade 132, 134, 135, 136, 173, 303, 326,
Şen-yü 69
şeriât 288
Şiki Kutuku 297
şilân (halka ait yeme içme) 120; Ş.-çı (şölenci) 120
şulen / şölen (1. yemek; 2. yoksul halk için kesilen yiyecek vergisi) 110, 118, 154, 376; ş. âyini 118; ş. koyunu 119; ş. payı 119; ş. vergisi 154; ağca koyun ş.-li 115, 119; küçücük tonguz ş.-li 115
şule- (vergi toplamak) 118

T'ai-lin 89, 101, 106; T'ai-lin Kurultayı 105
T'eng-li Ku-t'u (Çn. Göğün Oğlu) 68
T'i (Çn. ilişkileri düzenleyen kaide ve kurallar; töre) 295
T'ien-nan (Çn. Göğün Erkek Çocuğu) 84
T'ien-shang (Tanrılar Tanrısı) 79
T'u-li 291
Ta chi-hsiang t'ien-nü (Ulug Kutlug Tengri Hatun) 183
Tabgaç/ Tamgaç / Tavgaç (Çin) 170, 182, 209

tabkur- (etrafını çitle çevirmek) 330
Tabo Kağan 135
tabur 330
Tacikler 273, 277, 376
takvim 210, 324
talâk (Boşama) 289
Talas 163
talih 76, 77, 80, 148, 153, 179, 181, 182, 186, 187, 189, 190, 192, 193, 195, 208, 209, 212, 214, 215, 216, 221, 224, 233, 234, 258 (bkz. kut)
Talopien 91, 134, 135
Tamak Başı 214
tamu (Cehennem) 53, 57; t. erkliği (Cehennem zebânisi) 263
Tan-yü 69
Tang Sülâlesi 291
Tangut 157
Tanrı Dağları 64, 65, 156, 273, 321
Tanrı evi (Beytü'l-Mukaddes) 209
Tanrı Fikrinin Menşe ve Kökleri 35
Tanrıça Hatun 184
Tanrıça Umay 59, 79, 194, 217
Tanrılar yeri / Tanrılar yurdu 53
Tao (ahlâk anlayışı; gökteki düzen) 26, 33, 35, 43, 99, 174, 295, 305
Tao-li (Davranış ve Gelenek) 296
Tapan 43
tap- (hizmet etmek) 255, 259
tapla- (beğenmek, uygun görmek ve kabul etmek) 194
tapug (ibadet) 241; t.-çı (hizmetkâr; memur) 255; t.-ka (katına) 199
Tarama Sözlüğü 24, 30, 125, 127, 184, 188, 191, 198, 199, 205, 209, 211, 212, 218, 249, 266, 278, 287, 300
Tardu Bilge Kağan 83
Tardu Kağan 272
Tardu Şad 272
Tarduşlar 148, 225, 316, 320
tarkınç (isyan) 174
Taşkent 29, 271, 272
Tat (Tacik; yabancı) 229, 277; sakallı T. eri 277
Tata Tonga 297
Tatabılar 144
Tatarlar 297
tatlan- (Tat gibi, yabancı gibi olma veya davranmak) 277
Tavgaç Buğra Han 39, 40, 171
Tavgaçlan- (Çinli gibi olmak) 277
Tê (Çn. fazilet ve bu fazileti elde etmek için izlenen yol) 76, 79, 182, 187, 206, 219 (bkz. Erdem; Erdemli)
Tebriz 93
Teciklen- (Tacik gibi olma) 277
teg- (ulaşmak) 162
Tegin 326
tegiş (muhakemeye almak) 308
Tegitler / Teğinler 262
tegür- (değdirmek, eriştirmek ve sunmak) 195
Tekfurlar 275
Teleüt Şamanizmi 179
Temim İbn Bahr 22
Temir Irmağı 102
tengeşçi (Dengeleyici) 124
tengeş- (denkleşmek) 124
Tengri (1. Yüce Tanrı; 2. Gök) 35, 37, 45, 46, 59, 74, 84, 213; Ay T. 181; Kan T. 37; Kök t. 35, 37; T.-ler T.-si (Buda) 37, 79; Türk T.-si 44; T. töpüsü (göğün tepesi) 57; ay T.-de kut bulmış 77, 78; ay T.-de ülüg bulmış 77, 78; kut T.-si 183; kün ay T.-de kut bulmuş 68, 78, 181, 193, T.-de kut bulmış 68, 193, 217, 218, 258; T. kut 69, 213; T.-de bulmuş 76, 77, 78, 83; Möngke T.-yin küçündür (ebedî Tanrı'nın gücünde) 76; T. Kağan (gök Kağan) 84; T. teg T. 37, 78, 79; T. teg T. yaratmış 78, 80, 217, 229; T. teg T.-de bulmış 78, 79; T. teg ögük (Tanrı'ya/göğe benzer çocuk) 79; T. urısı (göğün erkek oğlu) 84; özimin ol T. Kagan olurttı 93; T. tuta berti (gök ve Tanrı tutuverdi) 169; Ulug T. ağırladı 181, 182, 204, 210; üze T. 46, 185, 218; üze T. yarlıkadı 225; T. küç birtük üçün 207; T. yarlıkaduk üçün 216; möngge T.-yin Carlık Han (Mğl. ebedî göğün Yarlık Hanı) 226; T. erklig (Kâdir Tanrı) 262
Tengri Bögü Tengriken Kül Bilge Tengri İlig 84
Tengri İlig 84

Tengri İlig Bögü Han 126
Tengri-teg Tengride Bulmuş Türk Bilge Kağan 75
Tengri Yarutmış Tengri Tegin (Göğün Nurlandırdığı Gök Tegin) 84
Tengri-Teg Tengri Yaratmış Türk Bilge Kağan 80
Tengriçe (Tanrıça) 184 ; iliğimiz Iduk-kut Kün T. 184
Tengride Bulmuş, İl İtmiş, Bilge Kağan 77
Tengride Bulmış, İl Tutmış, Alp, Külüg, Bilge Kağan 77
Tengriken Kül Bilge 84
Tengrilig (1. Göklü, 2. Dindar) 69; T. kurtga 73
Tepegöz 237
terig (toplantı) t. kuvrag (dizilip toplanma) 126
terilgen (sürekli derilen) 127
terin/ terim (toplantı) 125, 126 ; t. kuvrag (divan veya din meclisi) 126; t.-siz kuvragsız (toplantısız) 126
tering (derin) 250
terken (baştaki hakan ve hatun) 194
Terken Hatun 189, 194, 195
terkiş (Kervan Topluluğu) 127
termek /dermek (derleyip toplamak) 150
ternek (halkın işleri görüşüp konuşmak için toplandıkları yer) 127
terü-kobratı (derleyip toplayıp) 150
Tevrat 37, 65
teyin (Sincap) 157
Thomsen [Wilhelm Thomsen] 27, 30, 37, 44, 45, 46, 54, 56, 57, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 157, 166, 171, 224, 239, 244, 252, 258, 262, 282, 283, 284, 285, 286, 305
tın (can, ruh, nefes) 179, 189, 218, 222
tınlıg (canlılar) 183; ıduk-kutlug t.-lar (kutlu, mukaddes yaratılmış canlılar) 183
Ti'en-nü (bkz. Kut Tengri Hatunı) 183
Tibet 52, 274
Tibet Hanı 266
Tibetliler 63
ticaret 16, 27, 132, 153, 235, 327; t. kolonisi 247; t. şehirleri 273
Tiken 92
Timur 330
Timurlu Devleti 127, 136, 298
tiriglig (dirilik) t. uçar (hayatı, diriliği uçar) 222
tirilgey (dirilik, yaşam) 203; t. kut (dirilik kutu) 188 ; t. kutın tutcı (dirilik, yaşama kutunu tutucu veya tutan kimse) 184
tirkeş (askerin saf düzeninde yürümesi) 106
tirkeş- (sıraya girme, savaş düzeninde dizilme) 106, 127
Toba Devleti 64, 89, 321
todur- (acı doyurmak) 153; t.-sa karın (doyursa karın) 153
togan (doğan) 210 kök buymul t. 210
Togan (Zeki Velidi) 73, 92, 113, 115, 116, 125, 163, 164, 227, 275, 299, 306
Toharistan 135, 162, 163, 272, 333
Tohsı 277
tolum (silah kuşanımı) 156
Toluy 117, 334
tonatgıl (donatmak) yalınçak görsen t. 154
Tong-hu 319, 330
tonga (Yiğit) 238
Tongga Alp 238
tonguz (Domuz) 210
Tonyukuk Yazıtı 30, 51, 53, 55, 57, 59, 93, 94, 126, 145, 148, 151, 158, 159, 163, 171, 174, 176, 225, 230, 232, 237
Topkapı Sarayı 24, 69, 242, 247, 251, 257
torunlar mangası 338
toy 89, 92, 100, 103, 104, 106, 107, 108, 110; t. düzenleme 111; t. içtiler 111; t. idaresi 111; t. kılmak 111; t. tutmamak 103; t. berdi (toy verdi) 111; t. yasamak (toyu donatmak ve idare etmek) 111; t. kurultayı 110, 140; t.-un başkanı 111; doğum t.- u 156; halk t.-ları 115; zafer t.-u 104; tahta çıkma t.-u 116
toyın (Buda Rahibi) 262
Töleş Bilge 247
Töliş 148, 334
töre / törü (kanun; devletin oturduğu temel düzen; devletin düzeni, kuruluşu ve gücü) 16, 17, 18, 26, 27, 35, 88, 104, 105, 136,

147, 159, 160, 162, 163, 164, 167, 168, 170, 200, 240, 248, 250, 257, 259, 263, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 315, 316, 337; ağır t. (anayasa yerine geçen, atalardan kalan, ilk anda devleti düzene sokmaya yarayan, saygı değer töre) 282; ana t. 305, 306; ince t.-ler 298; t.-nin düzülmesi 167; t.-yi düzenleme 147; -t.-yi kazanma 159; t.-yi tutma 169; t. toyu 104; t. itmiş 298; t. toku 294; t.-süz (inansız, mümin olmayan) 288; t.-süz iş (din ve ahlâka aykırı olan davranış) 288; t.-süz kılınç (din ve ahlâka aykırı olan davranış) 288; toku t, 294; veraset t.si 339;
Töreli Tokulu Beg 295
tören 35, 42, 49, 101, 120, 121, 122, 240, 274, 295; ad verme t.-i 254; and içirme t.-i 89; devlet t.-i 121; din-devlet t.-i 122; din t.-i 87, 100, 102, 103, 106, 107, 115, 121; göğe çıkma t.-i 89; kabul t.-i 136; kadeh tutma t.-i 116; kurban t.-i 89, 101, 107, 110; ölü t.-i 295; ölüm ve yuğ t.-leri 122; şaman t.-leri 89, 158; tahta çıkma t.-i 89; t. otağı 114; yas t.-i (yoğın; cenaze töreni) 151, 161, 239, 252, 274; yoğ t.-i 274;
törülüg 287
törüt- (yaratmak) 143
törütgen (yaratan)
tös (ata heykelciği) 101
Tso-Hsien-Wang (Hun İmparatorluğu'nun Sol Kanadı; Sol Bilge Prensi) 316
Tu-li Kağan 333
Tu-tu'luk 333
Tudun 135, 272, 303, 326, 333
tuğ 90, 95; t. dikme 95
Tuğrul Bey 155
Tulu Kağan 134, 135, 325
Tuman Bey 272
Tuman Han 92, 113, 116
Tung Yabgu Ka-an 134
Tung-ho 319
Tunghu Devleti 99
Tunghular 99
Tunguzca 213
Turfan 65, 84, 102, 153, 227, 230, 250, 258, 273, 291
Turfan Elyazması 226, 238
Turfan Uygurları 84, 155, 291
turkuğ (hayâ, utanma) 294
tutçı (1. sürekli olarak; sürekli; 2. tutucu) 124, 127, 203
tükel (bütün, tamam) 266
tükellig (kemâlât, ermişlik) 28, 46, 59, 211, 215, 220, 234, 246
tümen 307, 323, 329; bir t. erdem 39; acuncıya erdem gerek bin t. 39; yirmi dört t. 323; t. komutanı 323, 324, 329; garnizon t.-i 332; muhafız t.-i 332
tün ortası [Gece Ortası; Yıra (Kuzey)] 51
Türeyiş Destanı 65, 71, 102, 250
Türgeş 174, 240, 272
Türk (Nuh oğlu Yâfes oğlu) 65
Türk Bilge Kağan 80, 82, 145, 146, 217, 229, 249, 250
Türk Bögi Kağan 250
Türk budun (Türk milleti) 32, 35, 44, 53, 57, 131
Türk ili (Türk devleti) 45, 46, 147
Türk garnizonları 332
Türk kolonileri 333
Türk Kültürünün Gelişme Çağları 5, 6, 43
Türk Mitolojisi 6, 30, 54, 64, 71, 72, 74, 89, 90, 92, 103, 104, 113, 115, 257, 323, 330
Türk Önggüt Devleti 330
Türk Sir Budun (yalnızca öz Türk olanlar) 53
Türk sultanı 23
Türk Şamanizmi 217
Türk Tanrısı 44, 45, 57, 149
Türk Tarih Kongresi 34, 324
Türk töresi 26, 27, 105, 147, 259, 282, 283, 284, 290, 303
Türkçe 23, 24, 25, 35, 39, 40, 50, 51, 58, 69, 70, 73, 79, 83, 84, 93, 97, 124, 125, 126, 150, 163, 164, 176, 180, 183, 187, 192, 196, 197, 198, 199, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 215, 217, 219, 221, 226, 227, 232, 233, 235, 244, 246, 250, 252, 258, 261, 265, 266, 267, 273, 274, 275,

277, 284, 287, 291, 294, 296, 297, 299, 327, 331
Türkistan 132, 273, 278, 307, 327
Türklerin Şeceresi [*Şecere-i Türk*] 120
Türkmen 22, 23, 24, 254, 261, 269, 271, 276, 278, 302, 338; T. babaları 24; T. boy beyi 161; T. Yörükleri 123
Türkmenler 22, 138, 155, 269, 278
Türkmenlerin Şeceresi [*Şecere-i Terâkime*] 89, 92, 103, 104, 105, 113, 115, 247, 251, 275, 278, 308
tüsti (erişti) 257
Tüşi Koca 73
tüştük (Öğle) 51
tüz (anlaşmış; asayiş) 162, 165, 167, 168, 259, 293, 364; t. t.-ü (tam ve bütün) 166; t. ile uz 167; t. köngül 166; t.-süz 138, 166
Tüz Bay Küç Bars 256
tüzlüg (Düzlük) 167
tüzük 165, 168
tüzül- 166
tüzüş- 167

uç (sınır) u. beyleri 271; u. boyları 272; u. emirleri 270, 271
uç- (ölmek) 222; u.-arak gitmek 160
uçmak (cennet) 39
ukuş (akıl; anlayış) 182, 205, 234, 294
ukuşlug (akıllı) 294
ula (İşaret) 242
ulu/ulug (yüce, büyük) u. ayguçı 247; u. hatun 134, 136; u. İlig (Büyük Hakan) 258; u. toy 154; u. Bey 88
uluğ (ululuk) u. tağ 70; u. hakan (Hunların büyük hakanı) 93; u. sü (büyük ordu) 144; u. Tengri 181, 182, 204; u. tınlıg (ylu insan) 38; u. bilgeler 248; u. erdemlig (hakanlarla ilgili büyük fazilet) 265; u. yarguçı (Mğl. yeke yarguçı, başkadı) 108; u. noyan (Başkomutan) 334; u. küçlüg kutlug 189
Ulaş Oğlu Salur Kazan 236
Ulu Bay 262
Ulu Tavgaç Buğra Han 39
Ulu Yargıcı Mönggeser 304
Ulug Kutlug Tengri Hatunı 183
ulus 118, 238, 307, 308, 320, 321, 322; gür u. (bütün devlet) 71; u. orduları 322; babadan oğula geçen u. 322; damatlara bağışlanan u. 321
uluş (devlet, ülke) 50, 126, 238
uma (Konuk) 212; u. kelse kut kelir 202, 212;
Umay 57, 59, 194, 217; U. teg ögüm (Tanrıça Umay'a benzer annem) 79, 194
umduçı (dilenci) 212
Umumî Türk Tarihine Giriş 299
unagan bogol (kul, köle; bağlı kabileler) 131, 307
universal devlet fikri 40
universismus 31, 35, 40, 41, 63
Ural Dağları 65
uran (Parola) 87; u. çağırışı (geçiş izni) 87
Uruz 237
usı uç- (aklı uçmak) 222
Uşun Koca 237
uvut (utanma duygusu) 294
Uygur Devleti /Uygur Kağanlığı 45, 70, 77, 84, 117, 145, 149, 150, 157, 250, 255
Uygur Tangan 258
Uygur Türk Kültür Çevresi 57, 245, 261
Uygurlar / Uygur Türkleri 37, 39, 45, 51, 55, 71, 73, 77, 84, 113, 153, 157, 214, 232, 233, 243, 247, 262, 265, 277, 287, 296, 297, 300, 308
Uzakdoğu 15, 16, 21, 22, 32, 34, 288
uzakı bilge (eski zaman bilgeleri) 250
uz (bkz. tüz) 167; u.-luk hüner 167
Üç Kurtga 73

Üçok 103, 115, 121, 324
üç unsur (moment) teorisi 41
üge (Mğl.,1. söz; 2. askerî emir) 229
üleş-/ülüş- (pay etmek, bölmek) 189, 231; et ülüş- 104 (bkz. ülüş);
ülü (bkz ülüş)
ülüg (nasip, talih ve kısmet) 46, 77, 78, 80, 182, 189, 193, 216, 217, 224, 231, 232, 234, 258, 348, 360, 368; ü.-im (talihim) 75, 144, 153, 181, 224; Ülügsüz (talihsiz) 234; can ü.-ü 217; et öz ü.-ü 217; inâyet ü. 182, 216, 234

ülüglü (kutlu ve talihli) 196, 197, 216, 233; üç budun 216; ü. hakan 216; ü. kişi 216
ülüglüg (nasip ve kısmetli) 189, 196, 203, 216, 232, 234, 368
ülüş (bölüm, pay, hisse; halk arasında bir şeyi bölme) 90, 104, 114, 115, 189, 216, 231, 232, 298, 303, 337, 372; ü. hakkı 104; ü. töresi 104, 114, 115, 372
ürüng sakal (ak, beyaz sakal) 72
üstem (at eyeri) 117
üze (üzerinde) 73, 94, 285; kişi oğlı üze 58; ü. olur- (üzerine oturmak) 94, 158; üze Tengri (yüksekliklerin yükseğinde bulunan Tanrı) 46, 185, 218, 225

vahdet-i vücûd teorisi 41
Vambery [Arminius Vambery] 301, 338
vassal 269, 270; v. devlet 148, 274; v. vali 326
verâset 339; v. töreleri 339; v. tolu 318
vezir (Çn. Hsiang) 92, 112, 124, 136, 255, 256, 262, 326, 327, 337
Vezir Tonyukuk 256, 327
vezirlik 117, 247
Viyana Okulu 34
Vladimirtsov [Boris Y. Vladimirtsov] 22, 118, 131, 138
Vogullar 49

Waldschmidt-Lentz 166, 180, 181, 381
Wang 307
Wang Yen-tê 102, 153, 273, 291
Wei Lü 108, 292, 357, 381
Wei Lüeh 112
Wusun 101, 103, 274
Wusun Kralı 103, 274

Yabaku 239
yabgu (hakanından sonraki memuriyet) 148, 195, 255, 269, 270, 271, 307, 320, 322, 326, 327, 333, 334
yabguluk 322, 323
yablak / yavlak (kötü, kötü kişi) 186, 243; y. Kağan 46,
yabız (kötü) 151 az idik ve y. İdik 151
yad (yabancı; Türk olmayan) 12, 276, 278; y. el (yabancı el) 54, 145; y. kişi 278
yadlık 278
yadag (yaya birlikler) 331, 362; y. sü (yaya asker) 331; kedimlig y. (zırhlı yaya) 331
yagag ıgaç (ceviz ağacı) 210
yağı (düşman) erikli y.-ı (düşman) 261, 264; y.-çı (düşmancı) 72
yağız (1. kara, esmer, 2. yiğit, 3. doru) 37; y. yer (yeryüzü) 36, 41, 57, 94; asra y. yer 35
yağma 100, 108, 135, 140, 151, 161, 275, 277, 289, 292, 335
Yağma Türkleri 38
Yahudilik 287
Yakinef [N. Y. Biçurin Yakinef] 84, 91, 107, 293
Yakut 54, 74, 107, 338
Yakut Türkleri 54, 74, 107, 338
yalabaç (Elçi) 267
Yalavac Muhammed 242
Yalavaç Mahmud 308
yalın (çıplak) 153
yalınçak 154; y. görsen donat 154
yalnguk (Âdem) 37, 38, 249; yalnguk oğlı (insan) 38; üstündeki y.-lar 38
yana kutur- (gururlanıp şımarmak) 201
yang (davranış şekli ile tarz) 301
yanıl- (başkaldırmak) 240
yaraşık (uygunluk içinde bulunan) 259
yaratan (törütgen) 143
yargı 309; at üzerinde y. 308; y. kurultayı 108; y. yetkisi 302
yargıcı / yarguci (kadı, büyük yargıç) 112, 275, 304, 308, 309
yargu 296, 301, 308; yargu emirliği 299, 304; y. komutanlığı 304; y. yeri 309
yarlıg/yarlık (Tanrı'nın emri ve kaderi; buyruk, emir, kader; mağfiret, bağışlama; ferman) 57, 75, 144, 180, 182, 197, 215, 216, 217, 223, 224, 226, 227; irinç y. (kötü kader) 224
Yarlıg Han 226
yarlıga- (izin verdiği) 186, 224, 225; y.-duk 216, 225; y.-zu (Tanrı'nın izni, isteği) 224, 225; Tanrı y.-dığı (Tanrı izin verdiği) 150, 153, 161, 225, 233, 285
yarlıgama (Tanrı'nın izni, isteği) 224

yarlık (günlük emirler) 223, 296
yaruk (nur ve gökten inen ışık; ışıklı) 180, 220, 267
Yaruk (ışıklı Tanrı) 250; y.lug yaşuklug 180
yasa 163, 287, 288, 296, 297, 298, 299, 301, 304
yasa- (düzene koymak) 111, 295, 296, 379; y. dı evini 295; y.-dı sözü 295
yasak (Mğl. sürekli olarak konmuş kanunlar; kanun, düzen; ordu kanunu; savaş taktiği) 93, 295, 296, 297, 382
Yasak-ı Çingiz Han 297 (bkz. Çingiz Han Yasası)
Yasanâme (bkz. Yasak-ı Çingiz Han) 297
yasavul 111
yavuz bulgak (büyük fitne) 174
yavlak (Kötü) 186, 243
yayıg (vefâsız, inançsız, dönek) 198, 221; y. ol bu devlet (bu devlet ve ikbâlin huyu dönektir) 221; y. ermez 221; inançsız turur kut; vefâsız y. 222; y. dünya 254
yayılgan (yaygan) 221, 222
yayla 54, 55, 210, 273
yaylık (Yazlık) 55
yazıcı 112, 304
Yazcıoğlu Ali 125
yazuk (günah) 227, 308
Yedi Kurtga 73
yeged-/yegid- (iyileştirmek) 143, 145
Yegen Külüg Sangun 256
yeke çaçır (Büyük Çadır) 114
yeke noyan (bkz. Ulug Noyan) 334
yemin 89, 191, 202, 331, 347, 367
yeni yıl bayramı 100
Yeniçerilik 329
Yenisey 54, 55, 157, 239, 250, 258, 263, 265, 266, 267, 286
Yenisey Mezar Taşları 258, 263
Yenisey Mezar Yazıtları 159, 250, 267
Yenisey Türk Yazıtları 54
yer kültü 122
yer su sayu 162
yer sub 43, 44; Kögmen y. 45, 55; ıduk y. 46, 59
Yer Tanrısı 102
yerçi (kılavuz, yol gösteren din adamı) 237
Yesügey Bahadır 154
yığılgı (rahipler ve Tanrılar toplantısı) 127
yığılgılık / yıkılkulug (toplantı yeri veya salonu) 127
yığnak (savaş ve devlet meclisi) 103, 111, 113, 114, 127, 128, 154; y. ol 128
yılbaşı 100, 101
Yıldız Han 31, 52, 338
yılkı 157
yırak (uzak) 51
yirmi dört Oğuz boyu 31, 324, 338
yirmi dört Oğuz Han torunu 338
yirmi dört tümen 323, 324
yiyecek vergisi 110, 118
Yo-hsien-wang (Hun İmparatorluğunun Sağ Kanadı) 316
yoğ /yuğ töreni (ölünün ardından gerçekleştirilen yas töreni) 122, 239, 252, 274
yuğla- (yas töreni yapmak) 151
yoğın (yas Töreni) 161
yok çıgay (Yoksun Yoksul, Fakir) 126, 153
yolcu yerci (peygamber; din kılavuzu) 300
yol-yruk (din ve ahlâk yolu) 300 (bkz. yol-yığnak)
yol-yığnak (din ve ahlâk yolu) 300
yolu yanılma (özünü unutma, yanılma yolu) 300
yong (örf hukuku; tarz ve davranış) 301 y. ve yang 301
yonınça (kendi yönünce) 301
yorık (yürüyüş, davranış ve hareket) 207; y. tıl 203; kılıkı y.-ı 207
yosun (ata geleneği) 295, 296, 301; y. töre (ahlâk ve protokol ilişkileri) 295; töre ve y. 296; yasa ve y. 301; y.-ca (yasaca, gelenekçe) 301
yotuz (eş, kadın) 157
yöle- (desteklemek) 197 (bkz. Yülemek)
yumuş (ücret) 260
Yunus Emre 261
Yunyülü 91
yurt (1. Çadır, 2. Memleket, 3. Göçebelerin yazın ve kışın oturdukları yer) 33, 73, 107, 139, 155, 161, 163, 164, 286, 306; y. başçısı 164; y. el kün 163; y. gider, töre kalır

164; y. karısı (yurdun yaşlısı, il başı) 73; y. tutma 164; y. verme 163, 164, 302; yerli, sulu y. 163; yer-y. 163; y. kurma 164, 165; taze y. 164; kadın y.-u 164; y. yeri gösterme 164; y. etmek 164; yer ve y. edinmek 165; y. değiştirmek 286; y. kutlulama 212; kutlu y. 189;
yurtluk 161, 162, 163, 302, 306; y. verme 161, 163
yurtlan- 164
yurtçu (yurt kuran) 164
Yusuf Has Hâcib 40, 208, 221, 262
Yüeçiler 106, 257, 323
yügerü kör- (yukarı doğru bakmak) 275
Yügnekî Mahmud 30, 187, 205, 207, 241, 255, 266
yügrük (güçlü, çevik, çalışkan) y. at (iyi koşan ve herkesi geçen at) 250; y. bilge 250; y. değirmen 250; y. gemi 250; y. ok 250
yülek (arka, destek) 221, 234; arka y. 182, 221; kut y. 25, 182, 197, 221; inâyet y. 25
yülemek (desteklemek) 182, 197
yüz begi/beyi 330
yüzbaşı 330
yüzlük birlikler 330

zang (âdet) 301
Zemarchos 113, 116, 156, 158
ziyafet 104, 276; z. verme 276; açık z. 120; veda z.-i 114; halka açık cuma günü z.-leri (havass) 121